

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ
КОНЦЕПТУАЛЬНИМИ МОВНИМИ ОДИНИЦЯМИ
(на тлі усної народної творчості та художньої літератури)**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу 601 групи
спеціальності 014.01 «Середня освіта
(українська мова та література)»

Омелянко К.В.

Керівник – доцент кафедри історії та культури
української мови

Філіпчук М.В.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від " __ " _____ 2021 року

Зав. кафедри _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ.....	8
1.1. Історія вивчення концепту в сучасному мовознавстві	8
1.2. Методика дослідження концептуальних мовних одиниць	21
Висновки до I розділу.....	32
РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	33
2.1. Мовні засоби вираження внутрішнього світу людини у художніх творах.....	34
2.2. Мовні засоби вираження внутрішнього світу людини на матеріалі текстів усної народної творчості.....	44
Висновки до розділу II.....	53
РОЗДІЛ III. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	54
3.1. Методика концептуального аналізу фразеологізмів на уроках української мови.....	54
3.2. План-конспект заняття гуртка з української мови «Цікава фразеологія».....	59
Висновки до III розділу.....	64
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ВСТУП

Мова та мислення — взаємопов'язані між собою аспекти людського життя. Неможливість існування одного забезпечує неможливість існування іншого. Їх співвідношення є головним у зберіганні та відтворенні різного типу інформації, виявленні почуттів та відтворенні відчуттів, використанні отриманих знань на практиці тощо. Будь-які знання людини, почуття, відчуття, думки, емоції, волевиявлення їх у діяльності – все це виявляється через так звані концепти – образи, особливі абстрактні «метальні» структури, які слугують репрезентантами всіх сфер життя людини та її діяльності [41, с.48].

Концепти, як особливі абстрактні одиниці того чи іншого поняття, розкривають поняття набагато ширше, ніж звичайні предметні одиниці, адже в їх основі лежить не просто понятійне значення, але і репрезентація етнолінгвістичної, культурологічної, міфопоетичної, соціально-психологічної та інших видів інформації, що передають унікальне світосприйняття особистості.

Розглядаючи особливості, вкладені у поняття «концепт», варто зауважити, що основою цього поняття є те, як бачить і сприймає навколишній світ особистість, а тому світосприйняття особистістю об'єкта, предмета чи відчуття є неймовірно унікальним концептом. Тобто, один предмет в понятті різних людей – різні концептні поля. Про це писав В.Жайворонок: «Фрагмент буття предметного світу, відбитий в етнічній свідомості, потрапляє в аналогічний кругообіг могутності пізнання внутрішньо-аналогічних постійних зв'язків і стає життєвим символом-алегорією, що базується вже на художній експресії смислової перехідності. Зовнішні асоціації реального буття стають для мовця внутрішньою звичаєвою сутністю» [20, с.109]. Спираючись на думку В. Жайворонка, виходить, що концепт – це інформація про те, як бачить, відчуває і розуміє навколишній світ індивід.

У цілому, термін «концепт» є складовою частиною більшості сучасних гуманітарних наук, зокрема лінгвістики, мовознавства та літературознавства, філософії, психології тощо.

Методика концептуального аналізу з боку лінгвістичних студій, типологізація поняття «концепт», визначення їх основних характеристик – усе це стало основою дослідження Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, О.С.Кубрякової, А.М. Приходько, Ю.С. Степанова, О. Селіванової, З.Д.Попової, Й. А. Стерніна та інших. Багато наукових праць присвячено конкретним концептам, зокрема: О.В. Багацька досліджувала концепт «рівновага» [5, с.59-63], О. Є. Єфименко – концепт «степ» [16], В. Ф. Старко – концепт «гра» [20], О. С. Пальчевська – концепт «шлях» [55], Т.Полиця – концепт «думка» [62], В. Гумений – концепт «совість» [11], І. Давиденко – концепт «дух» [12], Скаб М.В. – концепт «душа» [75] та ін.

Поняття «концепт», його роль та функції є актуальною проблемою у лінгвокогнітології (висвітлюється в працях М.М. Болдирєва, В.А. Маслової, О.С. Кубрякової, З.Д. Попової, Й.А. Стерніна), психолінгвістики (в дослідження О. О. Залевської та І. Б. Штерна), лінгвокультурології (праці С.Г. Воркачова, В.І. Карасика, Ю.С. Степанова). Багатогранність вивчення цього терміну представниками різних напрямів лінгвістичної науки все ж не сприяє єдиному висвітленню самого поняття, що характеризує «багатство його ознак і властивостей» [66, с.46].

Актуальність нашого дослідження обумовлена значною увагою дослідників у галузі концептотворення та етнолінгвістики до вивчення концептів, їх семантичної наповненості та поліфункціональності.

Концепт виступає центральним об'єктом лінгвістичних досліджень, але в одних випадках дослідники залучали до аналізу або надто об'ємний матеріал, що, у свою чергу, не дозволило достатньо повно описати цю групу лексем (зокрема О. Пальчевська на матеріалі укр., англ. та франц. мов), або досліджували лише його окремі аспекти (наприклад, оноματοпоетика у Ржевської Д.).

З погляду сучасної лінгвістики концепт – складова частина антропоцентричної парадигми, а тому його дослідження ґрунтується на основі когнітивної лінгвістики, з одного боку, та на основі лінгвокультурології, а саме етнолінгвістики, – з іншого. Лінгвістика тлумачить значення концепту як одиницю мислення, культури та світосприйняття народу. Детальніше вивчення концепту відбувається за допомогою лінгвістичних засобів, оскільки концепт багато структурний і складний компонент, що зумовлено його формуванням на різних рівнях свідомості людини: індивідуальному, соціокультурному та гендерному.

Формуючи єдине ціле, концепти утворюють особливе поняття – концептосферу – частину концептосистеми, яка є репрезентантом певної частини будь-якої реальності. Концептосфера, як частина світу, репрезентується мовною картиною та має певні особливості. Крім універсальної картини світу, загальноприйнятої, спільної для всіх людей, виокремлюються національно-мовна картина світу, що відображає світосприйняття етносу, його традиції та культуру, світогляд, тощо.

Світосприйняття індивіда про світ формується з віком під впливом національної культури, особливостями соціалізації в суспільстві, родинними зв'язками, особистою і суспільною діяльністю, системою накопичених знань. Отримані результати їх взаємодії з навколишнім світом репрезентуються в концептуальній системі – національній концептосфері – «сукупності концептів нації, що репрезентовані за допомогою національної мови» [28, с.2].

Мета дослідження – у процесі цілісного й комплексного аналізу художніх текстів та усної народної творчості розкрити концептуальну та мовну картину світу за допомогою концептів, які відображають внутрішній світ людини.

Досягнення цієї мети передбачає **виконання таких завдань:**

- опрацювати наукову літературу з проблем етнолінгвістики, лінгвоконцептології, концептуального аналізу та з'ясувати теоретичні засади понять «концепт», «концептуальний аналіз»;
- окреслити основні лексико-тематичні групи концептів, що репрезентують внутрішній світ людини в художніх текстах та в усній народній творчості;
- здійснити спробу реконструювати концептуальні мовні одиниці в контекстах;
- з'ясувати особливості використання концептів у художніх текстах та в усній народній творчості.

Об'єктом дослідження виступають концепти, які репрезентують внутрішній світ людини у художніх текстах та в усній народній творчості.

Предметом дослідження є концептуальні мовні одиниці, що слугують засобом вираження внутрішнього світу людини.

Матеріали дослідження – художні тексти та усна народна творчість (прислів'я, приказки, фразеологізми).

Джерелами дослідження стали твори Панаса Мирного, Марка Вовчка, Івана Франка, а також усна народна творчість.

Методи дослідження. У роботі застосовано як загальнонаукові методи (індукція та дедукція, аналіз та синтез), так і лінгвістичні методи дослідження: описовий – основний метод, який використовуємо у роботі, сукупність прийомів та методик якого уможливили виділення мовних одиниць аналізу, їх членування та класифікацію; зіставний метод – для з'ясування специфіки функціонування концептів у художніх текстах та в усній народній творчості; метод компонентного аналізу – у дослідженні семантики виділених концептів. Проте основним у нашому дослідженні є метод концептуального аналізу.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у тому, що на широкому фактичному матеріалі виявлено основні ознаки концептів на позначення внутрішнього світу людини, визначено особливості їх

представлення мовними одиницями у художніх текстах та в усній народній творчості.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження матимуть своє застосування під час викладання шкільного курсу української мови, зокрема під час вивчення лексикології та фразеології, а також слугуватимуть цікавим матеріалом для проведення позакласної роботи. Теоретичні положення можна застосовувати у студіях з найрізноманітніших спецкурсів не лише філологічного спрямування, а й етнопсихологічного, педагогічного, фольклорного та ін. Зібраний матеріал розширить базу даних про семантику концептів, які виражають внутрішній світ людини.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів («Науково-методологічні аспекти дослідження концепту», «Лексико-семантична репрезентація концептів на позначення внутрішнього світу людини в мовній картині світу», «Методика концептуального аналізу фразеологізмів на уроках української мови»), висновків, списку використаних джерел (101 найменування). Обсяг магістерської роботи становить 79 сторінок, 68 з яких - основний текст, без урахування списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ

1.1. Історія вивчення концепту в сучасному мовознавстві

Останні десятиріччя у лінгвістичних дослідженнях особливу увагу науковці приділяють поняттю «концепт», з'ясовують його значення та роль у мовленнєвій картині світу. Цей термін є багатограним і використовується у багатьох науках: філософії, психології, лінгвістиці, культурології тощо.

Концепт – лінгвістичний термін, який служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів людської свідомості, оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, відображеної в людській психіці [35, с.90].

Зазначимо, що концепт виникає внаслідок мислення, пізнання, збереження певної інформації, оскільки концептами можна не лише мислити, але й відчувати їх.

У широкому значенні будову цього поняття можна розкрити у формі специфічного кола, в центрі якого знаходиться концепт, який має певне значення, а все те, що знаходиться навколо ядра – це надбання культури, традицій, досвід етносу чи індивіда.

Залежно від концептуальної інформації, виділяють такі типи «концептів»:

- «концепт-уявлення» – об'єднуються лексичними одиницями спільної семантики, є уособленням основних ознак предмета чи явища, характеризуються узагальненими чуттєво-предметними прикладами дійсності;
- «концепти-схеми» – представлені узагальненою контурною схемою;

- «концепт-поняття» – уособлення узагальнених особливих ознак предмета чи явища, є відображенням навколишньої дійсності через сприйняття індивідом;
- «концепти-фрейми» – багатокomпонентні концепти, що являють собою сукупність знань про певний предмет чи явище;
- «концепти-сценарії» – такі, що розвиваються у вигляді окремих епізодів [69, с.59-60].

Основними поняттями «концепту» виступає образність, понятійність і цінність.

Образність. Образні параметри концепту зосереджують у собі зорові, слухові, тактильні, смакові, нюхові характеристики будь-яких предметів, явищ чи подій, містять у собі сукупність частинок пам'яті людини. Саме образні параметри виступають основними репрезентантами домінації серед сукупності інших властивостей при отриманні практичного знання.

Понятійність. Понятійний бік «концепту» репрезентує його мовну та мовленнєву цілісність, основи позначення, опис, структуру, сукупність дефініцій, тобто понятійний бік концепту в прямому розумінні є його значенням. Концептуальна система – це сукупність концептів, що ніколи не відокремлюються один від одного, співіснують і взаємодіють взаємопов'язано один з одним, адже основна їх характеристика – цілісність мовної системи.

Цінність. Ціннісний бік концепту є основним, що виділяє його з сукупності інших для виділення «концепту».

Концепт не має повноцінного статусу в системі мови, він відображає предмет реального або ідеального світу, зберігається в національній пам'яті мови у вербально позначеному вигляді.

Н.Д. Арутюнова визначає такі основні принципи когнітивного відношення концептів:

- концептосфера різних націй є уособленим зібранням спеціально вивчених, підведених під певну категорію та стандарти концептів у свідомості народу;
- концептуальний простір у системі мовленнєвої діяльності людини є частиною національної концептосфери;
- актуальність концепту полягає в його діяльності в мисленнєвій системі індивіда;
- репрезентація концепту є вираженням концепту в мові і різних текстових формах [1, с.90].

«Концепт» є особливою складовою мови, адже за певних обставин може репрезентувати будь-який інший «концепт», уособлювати предмет, що реально існує, та виконувати різноманітні мисленнєві функції.

Концептуальна діяльність свідомості особистості яскраво репрезентована у філософських працях Арістотеля, Т.Гоббса, Дж.Локка, П.Флоренського. Аналіз мислення і мовлення, з боку «концепту» та його структурних елементів, розпочатий видатними філософами – Л.Вигінштейном, Г.Х. фон Вригом, М.Гадамером, М. Хайдеггером та іншими, займає важливу нішу в лінгвістичних працях, зосереджених на проблемах створення цілісної концепції співвідношення між мовою і мисленнєвою діяльністю, основними способами вираження позамовної дійсності індивіда, уявлень про навколишній світ, закони організацій у мовній картині навколишньої дійсності.

Пріоритетна роль щодо концептуальної структури та теорії концепту в цілому відводиться іноземним дослідникам: М. Барсалоу, М. Бірвішу, Р.Джекендоффу, Дж. Фодору, Г. Фреге, К. Шварцу.

Друга половина ХХ ст. стала періодом висвітлення та постановки концептуальної проблеми, яку активно досліджували філософи Л. Брутян, Г.Брутян, Р. Павіленіс та інші, які одноголосно твердили, що за відмінністю між мовною і концептуальною картиною світу стоїть проблема поняття значення і концепту.

Відомою теорією є вчення Р. Павіленіса, який доводив, що концептуальна система є нічим іншим, як особливою системою знань і уявлень про світ та способом відображення пізнавальної діяльності людини. За Р. Павіленісом, основні складники мовної системи – «сигнали», або певного виду концепти, що формуються у процесі пізнання навколишньої дійсності та містять в собі інформацію про навколишній світ.

«Іще до знайомства з мовою, людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система певних уявлень людини про світ»[35, с.91].

В. Постовалова у своїх дослідженнях говорить про недостатність «узагальненої лінгвістичної перспективи–аналізу, здатного точно і методично грамотно виявити подібність і відмінність між концептами, що вербалізовані у різних мовах і нерідко тотожні» [64, с.8].

Концептуальні властивості широко висвітлювалися також і в працях К.Керенї, Є. Мелетинського, Є. Ноймана, О. Фрейденберга, К.Г. Юнга.

Міфопоетичний код текстів по відношенню до культурології репрезентований у дослідженнях С. Аверінцева, В. Іванова, Д. Лихачова, Ю.Лотмана, С.Нікітіної, М.Рябцевої, Ю. Степанова, В. Топорова, Б.Успенського.

У культурології поняття «концепт» висвітлюється як «згусток культури» у свідомості індивіда [41, с.33].

У цілому, поняття «концепт» має довгу історію становлення, витоки вчень про його появу беруть початок у вченнях П'єра Абеляра, який доводив, що концепти виступають своєрідними «зібраннями понять, які замкнуті в душах людей, що є носіями мови», «зв'язування висловлювань в один погляд на той чи інший предмет при визначальній ролі розуму, який перетворює

висловлювання в думку, що лине до Бога» [52, с.141], що відповідає багатьом сьогоднішнім висловлюванням вчених про значення терміну.

Якщо детальніше розглядати саме походження лексеми «концепт», то варто зазначити, що більшість учених схиляються до думки про те, що «концепт» – це калька з латинської мови і походить від іменника *conceptus* «поняття» чи дієслова *concipere* «починати». Про це у своєму дослідженні говорив Ю. Степанов, який ототожнював «концепт» і «поняття» [85, с.41]. Відповідно дослідник зазначав, що «концепт» – основна одиниця знання, «квант», що бере участь у формуванні та передачі певного типу інформації; це «пучок» певного типу знань, уявлень чи асоціацій, які супроводжують слово. Тому він вважає принципово важливими такі основні його характеристики:

- концептуальні ознаки;
- багат шаровість;
- властивість бути ширшим, ніж поняття [84, с.47].

Схоже пояснення «концепту» надає «Словник іншомовних слів» за ред. О. Мельничука – це «сене імені» та «загальна думка» [76, с.360].

Детальніше походження терміну досліджували А. Сусов та І. Сусов. У своїй статті «Размышления о концептах» науковці зазначали, що «саме слово «концепт» далеко не завжди тлумачиться досить строго. У цьому зв'язку буде цілком природно спочатку звернутися до його походження і його внутрішньої форми (етимону), генетичного зв'язку зі словом поняття. У латинській мові слово *conceptus* є ключовим у наступному дериваційному ланцюжку...Споріднене слово *conceptio* означає «поєднання, сума, сукупність; зачаття; словесне вираження...» [87, с.17].

Концепт та поняття – терміни різних наук. Поняття вживається головним чином у логіці та філософії, тоді концепт є терміном в одній галузі логіки - в математичній логіці, а останнім часом закріпилося також у науці про культуру, в культурології [86, с.42-67].

Концепт складається із концептуальних ознак, що становлять його складну структуру, у якій розрізняється центр (ядро) і периферія. На відміну від «поняття», концепт відрізняється багатошаровістю. Складність і багатошаровість «концепту» виражається у структурних елементах, що становить раціональне та емоційне осмислення дійсності. Концепт не є остаточно організований, а є змінним структурним елементом мовної діяльності, що сприяє активізації різних його частин.

У цілісній картині світу поняття «концепт» – це явище, яке відноситься до мовленнєвої картини світу, є основою вираження процесів мислення та являє собою мовленнєвий фонд, що є сукупністю мовленнєвих одиниць, які слугують складовими частинами мисленнєво-мовленнєвого процесу індивіда. Іншими словами, поняття або значення слова – це вказівка на «ті предмети, до яких слова застосовуються, а концепт – це смисл слова» [28, с.3-4].

О. Кубрякова виокремлює основні відмінності між «поняттям» та «концептом»:

- Поняття відображає об'єктивну дійсність і передається у певній логічній мисленнєвій формі, а концепт пов'язаний з різними мовними формами вираження.
- Поняття репрезентує загальні, істотні, необхідні та достатні ознаки, а концепт – одну чи кілька ознак об'єкта, які не обов'язково мають бути особливими чи унікальними.
- Поняття репрезентує об'єм змісту, концепт же багатоструктурний та включає в себе все, що уособлює зміст поняття, та репрезентує весь спектр змісту слова і все те, що робить його фактом культури, тобто етимологію, історію, асоціації та оцінку [34, с.143].

С. Аскольдова-Алексеева у праці «Концепт і слово» говорить про «концепт», як «мисленнєве утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену множинність предметів одного і того ж роду» [96, с.186].

На сьогодні поняття «концепт» широко ввійшло в парадигму сучасних мовознавчих дисциплін, у тому числі у лінгводидактику, лінгвопсихологію,

семантику тощо. Широкого розповсюдження набули також вчення, присвячені семантичному та синтаксичному відношенню у значенні слова (Ю.Апресян, Н.Арутюнова, Т.Булигіна, О.Падучева, Г.Колшанський, О.Селіверстова, Ю.Тільман). Щодо словникових дефініцій «концепту», цікавою є думка Д. Лихачова, який вважав термін межею зіткнення думок і уявлень людини зі словниковою дефініцією слова. «Розглядаючи, як сприймається слово, значення і концепт, ми не повинні виключати людини... Потенції концепту тим ширші і багатші, чим ширший і багатший культурний досвід людини, і чим менший культурний досвід людини, тим бідніша не тільки його мова, але і його «концептосфера» [40, с.90]. Саме так поняття «концепт» увійшло в українське мовознавство наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

З лінгвістичного погляду «концепт» набув свого найбільшого розвитку з явища, окреслюючи певний спектр чуттєвих ознак, перерісши у повноцінний категоріальний статус.

Значна кількість праць такого типу сформувалась крізь призму лінгвістики. Основними представниками цієї групи дослідників є О.Бабушкін, М. Болдирев, І. Голубовська, О. Кубрякова, З. Попова, О.Селіванова, Ю. Степанов, І. Стернін та ін., які вважали «концепт» інформаційною одиницею, що уособлює об'єкт чи явище дійсності. Зокрема, О.Кубрякова в «Короткому словнику когнітивних термінів» наводить думку, що «концепт – термін, який служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці.

Концепт виникає у процесі побудови інформації про об'єкти та їхні властивості, причому ця інформація може включати як відомості про об'єктивний стан справ у світі, так і відомості про уявні світи і можливий стан справ у цих світах. Це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає і уявляє про об'єкти світу» [32, с.90].

Ця точка зору дослідників пояснюється тим, що все, що людина знає – результат взаємодії з навколишнім світом, репрезентація вміння аналізувати та систематизувати сукупності знань. Це певне об'єднання всього, що людина бачить, думає і знає про світ, що її оточує. При цьому головним компонентом для утворення «концепту» є мова.

Представники лінгвокогнітології З. Попов та І. Стернін назвали концепт «глобальною мисленневою одиницею, що являє собою квант структурованого знання, ідеальною сутністю, що формується у свідомості людини із її безпосередніх операцій з предметами, із її предметної діяльності, із мисленневих операцій людини з іншими, уже існуючими в її свідомості концептами, – такі операції можуть привести до появи нових концептів» [63, с.48].

Отже, лінгвокогнітивний бік «концепту» – його можливість опрацювати і використовувати знання про навколишнє середовище, можливість групувати певний інформаційний простір, у якому відображається досвід та знання індивіда.

Незважаючи на те, що «концепт» є однією із мовних одиниць у структурі мовленнєвої діяльності, використання тільки мови для його формування є недостатньо. Необхідно поєднувати чуття сфери сприйняття людини, її світобачення та світосприйняття. При цьому не менш важливим є вміння опрацювати та зберігати отриману інформацію.

Про це говорить і О. Селіванова, яка називає «концепт» «інформаційною структурою», «одиницею пам'яті», яка формується під впливом вербальних та невербальний вмінь та навичок особистості, які формуються під впливом «п'яти психічних функцій свідомості» [71, с.47].

Вивчивши погляди науковців з точки зору лінгвістики, можемо зробити висновок, що лінгвокогнітивна сторона «концепту» найкраще пояснює його природу, суть та особливості функціонування, як такого.

У лінгвокультурології поняття «концепт» вивчали С. Воркачов, В.Жайворонок, В. Карасик, Д. Лихачов, Г. Слишкіна, Ю.Степанов, В. Телія,

Л. Чернейко та ін. Дослідники розглядали «концепт», як ментальне явище, що уособлюється впливом етносу на свідомість особистості та впливом оточення на індивіда. Прихильники цієї теорії стверджували про здатність «концепту» накопичувати в собі культурно-історичний досвід багатьох поколінь разом з власним досвідом індивіда, що доповнює народний. Все це виливається у мовну діяльність, утворюючи її такою, яка вона є. Саме емоційна «аура» слова та мови, до якої воно відноситься, вважає В. Літяга, відображає значення «концепту» [41, с. 48].

Лінгвокультурологічна сторона «концепту» формується навколо кумулятивної (накопичувальної) сторони мови, що стало основою дослідження прихильників цієї теорії. Зокрема відомий дослідник концептології з боку культурології та лінгвікультурології Ю. Степанов вважає, що «концепт» – концентрація енергії у культурній свідомості особистості, «те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини [85, с.40].

З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – проста, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сам входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [85, с.40].

Також Ю. Степанов визначає тришаровість «концепту»:

1. Головна ознака – відома кожному носію.
2. «Пасивна» ознака – додаткова або декілька додаткових, що не виступають основними, такими що не потребуються.
3. «Внутрішня» ознака, така, що не усвідомлюється і знаходить своє відображення у «словесній формі».

Ще один прихильник цієї теорії С. Воркачов називає «концепт» – «одиницею колективного знання/свідомості (яку відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою» [9, с.93]. Вчений говорить про неабияку роль «концепту» в лексико-граматичній частині будь-якої мови та його «етимологічні та асоціативні характеристики». С. Воркачов характеризує і пояснює основні

підходи розуміння концепту з боку лінгвістики, роблячи опору на переосмисленні уявлень про семантичний (смісловий) бік, тобто пропонує розуміти концепт як частину колективної свідомості, яка має мовне вираження й етнокультурну специфіку [8, с.47].

Ю. Степанов підтримав міркування С. Воркачова та зазначив, що «у сучасних дослідженнях культурні концепти визначаються звичайно як багатовимірні смислові утворення в колективній свідомості, опредмечені у мовній формі» [85, с.47].

При цьому, називаючи «концепт» – «основним осередком культури в ментальному світі людини», «жмутком» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань», зауважує, що це культурологічне, соціальне та психічне явище, якому властива внутрішня форма, в якій зосереджується історія народу, як основна ознака «концепту» [85, с.48].

Представник лінгвістичної теорії концепту Н. Слухай, у своїх дослідженнях концепту як мовно-культурного феномена, акцентує увагу на вимірах, ознаках та його компонентах, за якими дослідники описують концепт. Основний аспект дослідження науковець зосереджує на системно-мовному, денотативному та сигніфікативному підходах:

- системно-мовний – полягає в осмисленні «концепту» через призму системно-мовних вимірів, що ніби нитки обвивають систему синтагматичних, парадигматичних та асоціативних зв'язків лінгвістичні ситуаційні моделі;
- денотативний – передбачає звернення уваги до системи позамовної діяльності/ситуації, що дасть змогу коректно використовувати концепти;
- сигніфікативний – осмислення концепту через аналіз його сигніфікативного поля [29].

Лінгвокультурний аспект знайшов своє відображення у дослідженнях В.Карасика, який підтримував думку про багатошаровість концепту. На думку вченого, концепт складається з різноманітних ментальних частин у свідомості людини, ця частинка містить в собі повноцінний елемент

структури – ядро, з усім його вмістом. «Лінгвокультурний концепт являє собою квант досвіду, що переживається, і моделюється як тривимірне утворення, у складі якого можна виділити понятійні, образні і ціннісні характеристики» [26, с.167].

Дослідник розглядає концепт, як фундаментальну основу культури народу, що стосується особливостей світобачення та світосприйняття народу. «Якщо про якийсь феномен носії культури можуть сказати «це добре» (погано, цікаво, втомлено і т. д.), цей феномен формує в цій культурі концепт» [25, с.77].

Отже, беручи до уваги вищезазначені дослідження, можемо зробити висновок, що «концепт» як складова частина культури населення, формувався протягом становлення культури того чи іншого етносу, до якого має відношення. А тому цілком доцільно говорити про його часову чи історичну цінність.

Власне про це говорив і В. Жайворонок, який, назвавши «концепт» – «історико-культурною цінністю народу», зауважував, що концепт є носієм етнопотенціалу народу, що знайшов своє призначення в текстах [19, с.51].

Із лінгвокультурного боку поняття «концепт» характеризується через сукупність аспектів світосприйняття народами світу. Кожен етнос має свої специфічні культурні, національні та релігійні особливості, які займають важливу нішу та потребують уваги. При цьому людина, як носій «концепту», є одночасно носієм інтелектуального потенціалу етносу, який у своєму становленні як народ, проходить певні історичні етапи, які просто не можуть не відобразитися у мові.

Мовна самосвідомість нації репрезентується в сукупності чотирьох компонентів: «мова – словесність – культура – самосвідомість». Саме мова, яка є водночас і знаряддям, і продуктом духовної діяльності людей, і матеріальним носієм міжкультурної інформації, що інтерпретує духовну діяльність людини в полі духовної діяльності етносу, лежить в основі цього нерозривного зв'язку [51, с.3].

Ще одним напрямком вивчення концепту є системно-мовний аспект. Прихильники цього напрямку Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Л. Гришаєва, І. Кобозєва, В. Кононенко, І. Михальчук, В. Телія та ін. досліджували концепт, як частину ядра системно-мовної діяльності, яке за допомогою «ліній» синтагматики, парадигматики та синтаксичних зв'язків утворює лінгвістичні моделі специфічних ситуацій, основним для цього є наявність тісних зв'язків між базовими компонентами семантики [49, с.29].

Основною одиницею концепту, за цією теорією, виступає слово, словосполучення, фразеологізм чи інший стійкий вислів, і вважають, що тільки так концепт виявляє свою роль у певній мірі. Прихильники цієї теорії стверджують, що концепт співвідносний з однією лексичною одиницею і завершується співвідношенням ряду синонімічних засобів, що описують його в мові [56, с.6]. І. Кобозєва вважає, що це «аналіз сполучуваних властивостей лексеми, в яких виявляється закріплений в її значенні колективний досвід носіїв мови» [27, с. 84].

З погляду цієї теорії, для вивчення концепту необхідне звернення до текстового простора будь-якого типу та формату. Підтвердження цієї думки знаходимо у В. Кононенка: «Звичайно, конкретний художній дискурс не може претендувати на «всеохопність» смислу, але в силу своєї розгорнутості й глибини осмислення так чи так наближує нас до цього «утаємниченого» смислу». Більше того, письменник, якщо він справді виразник народних ідеалів, передає – свідомо чи несвідомо – не лише властиві йому уявлення про смисл концепту, але й етнопсихологічні, психолінгвістичні основи загальнонародного розуміння концептуальних понять. У цьому сенсі звернення до художніх текстів забезпечує, так би мовити, внутрішню глибинну характеристику концепту, його, можливо, приховані, підсвідомі або несвідомі, архетипні підвалини [29, с.15].

Поряд з цим В. Широков та Л. Шевченко досліджували так званий «операційний аспект концепту», що «спроможний надати їм такого рівня повноти і завершеності», який супроводжувався би формулюванням

достатньо стандартних і формалізованих процедур локалізації, експлікації та опису концептів, що дозволило б твердити про природний етап еволюції концептології у напрямі до концептографії [100, с.36].

Науковці зазначають необхідність розвитку концептології та концепторграфії, а також відстоюють думку щодо поєднання ідеї інтегральної лінгвістики і системної лексикографії Ю. Апресяна, когнітивної лексикографії О. Палагіна та В. Широкова з інформаційною парадигмою лексикографічних систем В. Широкова, які не повинні бути адаптовані концептологією та концептографією. Дослідники наводять думку про доцільність створення так званої «теорії концептографічних систем», що повинна складатися мінімум із двох частинних описів, що перебувають між собою у відношенні додатковості, зокрема, рефлексивний і операційний різновиди наукових описів [100, с.4].

Вищезгадана теорія Л. Шевченка та В. Широкова формується на інтегрально-когнітивному та текстуально-дискурсивному підходах. Інтегрально-когнітивний підхід ґрунтується на інформаційному середовищі, основою якого є «сукупність знань, лінгвоментальних уявлень, емпіричного та духовного досвіду» тощо, які є у розпорядженні концептолога на час виконання дослідження і які спроможні стати об'єктом концептуальної рефлексії. Можна зробити висновок, що такий підхід вимагає установа п певних концептуальних рамок або меж, без якого існує загроза втрати свого предмету, чи зведення концептуального опису дійсності до довільного, певною мірою випадкового теоретизування.

На практиці ж інтегрально-когнітивний підхід теж намагається окреслити коло інформаційних джерел, хоча й не цілком чітко і не у замкненій формі. В ідеалі, це уся сукупність джерел, що є дотичною до певної предметної галузі, хоча на практиці цей ідеал, очевидно, є недосяжним.

У такий спосіб досягається системна відкритість побудованого концептологічного поля, його гнучкість і здатність до динаміки та

варіювання. Інший підхід – текстуально-дискурсивний, для якого характерні набагато жорсткіші вимоги до відбору джерел, базується на фундаментальному для цієї гілки концептології понятті «невипадкового тексту».

Таким чином, концепт науковці розглядали як основу лексико-семантичного середовища суспільства, його мови, культури і психології. Це багатоструктурна одиниця мовленнєвої дійсності, виражена словами, словосполученнями, реченнями, фразеологізмами. А в основі дослідницької діяльності прихильників цієї теорії діахронний аспект, тобто поняття «концепт» розглядали за етимологічним принципом, і тільки частково проявився синхронний принцип, де використовувався метод порівняльно-зіставного аналізу з концептами інших споріднених чи неспоріднених мов.

1.2. Методика дослідження концептуальних мовних одиниць

Концепт, як складна багатоструктурна одиниця мови, неодноразово була центром наукових досліджень багатьох вчених. Згодом це спричинило до виникнення поняття «концептуальний аналіз», що стало одним з основних понять наукових досліджень останніх десятиліть. Цей метод спонукає до вивчення концепту не лише як явища однієї із наук, а комплексного поняття, одиниці загальної концептуальної моделі світу.

Поняття і розуміння «концептуального аналізу» є явищем багатогранним, оскільки різні підходи вчених до поняття самого явища «концепт» формують і різні підходи до вивчення поняття «концептуальний аналіз». Науковці використовують різні прийоми та методи для відновлення початкової структури концепту, походження, місця та ролі у мовній картині світу.

Дослідженням методології вивчення концепту займалися зокрема А.Вежбицька, Р. Джекендофф, С. А. Жаботинська, С. Е. Нікітіна,

Е.В.Рахіліна, Ю.С. Степанов, Н.М. Телія, Р.М. Фрумкіна, та ін. Кожен з дослідників або винаходив свій власний метод, або, використовуючи праці попередників, використовував та удосконалював наявні.

Якщо в загальному розглядати поняття «концептуальний аналіз», то можна сказати, що це «формалізований опис діяльності людини у контексті певної ситуації» [32, с.189].

Р. М. Фрумкіна подала дещо простіше розуміння досліджуваного терміну і вважає, що займатися концептуальним аналізом означає попростому аналізувати концепти [95, с.27].

Продовжуючи думку Р. М. Фрумкіної, Є. М. Учайкіна додає, що роботи, присвячені вивченню концептів, об'єднані однаковою метою як комплексного підходу до реконструкції та фіксації уявлень, понять носіїв мови [95, с.23].

На противагу цим вченим, О. О. Селіванова розуміла необхідність аналізу концептів у сучасному мовознавстві в сукупності зі знаннями з інших наукових парадигм, зокрема теорії пізнання, інформації, комп'ютерного моделювання, психології та ін. [73, с.419].

Для визначення методологій концептуального аналізу необхідно визначити, що ж таке «концептуальний аналіз».

Концептуальний аналіз – головний метод логічного аналізу мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає спосіб моделювання в сукупності з описом концептів – особливих інформаційних структур свідомості, що є структурованою сукупністю знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, що з'являються в процесі взаємодії пізнавальних механізмів [66, с. 261-262].

При цьому, за С. Г. Воркачовим, «в загальнометодологічному плані дослідження лінгвокультурних концептів повинно бути спрямоване на розробку категоріального апарату і дослідницької методики для опису базових екзистенціальних смислів, представлених у лексичному фонді природної мови» [9, с.80].

Щодо вивчення «концепту», то у лінгвістиці є низка підходів, які використовують у своїх дослідженнях науковці. Зокрема, Мартинюк А. П. зазначає: «У когнітивній лінгвістиці сформувалося щонайменше сім напрямів аналізу концептів: онтологічний, логічний, лінгвокультурологічний, поетологічний, психолінгвістичний, семантико-психологічний та дискурсивний» [43, с.14-18].

Загалом виділяють два основних підходи щодо вивчення методики концептуальних одиниць, які, в свою чергу, поділяються на методи дослідження:

- відсистемний підхід;
- відтекстовий підхід.

В основі «відсистемного підходу» постає лексикографічний опис ключових слів – «експлікаторів» концепту, а також сукупність відношень між експлікаторами у межах контексту. Найбільш поширеними прийомами і методами «відсистемного підходу» є:

- аналіз значень слова на основі словникових дефініцій;
- вивчення багатозначності слова крізь призму дослідження розвитку;
- побудова і вивчення концептного поля, в основі якого лексичний підхід до вивчення структури концепту;
- аналіз фразеологічних та ідіоматичних одиниць, що містять в собі досліджуване ключове слово. Це дозволяє дослідити уявлення про явище, представити бачення світу, національну культуру;
- психолінгвістичні експерименти.

«Відсистемний підхід» – спеціальна система різноманітних методик і прийомів, основними з яких є інтроспекція, дефініція та метод асоціативного експерименту. Далі детальніше розглянемо кожен з них.

Інтроспекція. Це явище являє собою один з основних методів концептуального аналізу та ґрунтується на інтуїтивному сприйнятті мови. Зокрема А. Вежбицька, прихильниця його методу, вважає, що саме в системі мови міститься основна частина семантичної інформації, а тому відмінності у

системі концептів пояснює тим, що інтуїція різних людей не однаково розвинена, а тому деякі не в змозі достатньо глибоко вникнути в розуміння певних концептів [6, с.250].

Дефініція. Метод ґрунтується на словниковому значенні слова. «Семантична структура слова розглядається у вигляді двопланового утворення: матеріального (лексеми) та ідеального (семеми). Семема, у свою чергу, містить елементарні одиниці смислу – семи, тобто має свою структуру. Через аналіз семем ми отримуємо доступ до сфери ідеального в мові та виявляємо, об'єктивуємо концепти» [4, с.52]. Слово містить основний логіко-предметний зміст поняття, який називає.

Подібної точки зору дотримується ще один лінгвіст В. Ф. Старко, який вважає, що когнітивна дефініція концепту передбачає «дослідження інколи досить значних масивів мовних одиниць, що вербалізують той самий концепт, а також пошуки асоціативних (конотативних, стереотипних, культурно зумовлених) ознак» концепту [84, с.4].

У дослідженні концепту він окреслює компоненти своєї методики – метод зіставлення, контекстного аналізу, аналізу словникових дефініцій, а також метод тренованої інтроспекції, як основний підхід до вивчення концептуального рівня мови. Під час дослідження В.Ф. Старко проводить аналіз у напрямку від центральних до периферійних (згідно структури концепту) вербалізаторів, де центральними, основними вербалізаторами концепту вважаються усталені, відтворювані з пам'яті, мовні одиниці, що виражають цей концепт [84, с.4].

Метод асоціативного експерименту. С. А. Сегал вважає саме цей метод домінантним. Він говорить, що тільки за допомогою експерименту реально виділити основні явища дійсності, враховуючи при цьому культурні та інші особливості особистості як носія певної мови та культури. При цьому асоціативний експеримент виявляє національно-культурну специфіку когнітивного аспекту [70, 165-169].

«Відтекстовий підхід» – один із найпоширеніших видів концептуального аналізу. Його суть полягає у розгляді функціонування концептів крізь призму художніх текстів. Основним завданням даного підходу є:

- виявлення кола лексичної сполучуваності ключового слова (імені концепту) шляхом суцільної вибірки; «подібний аналіз класу слів, з якими сполучається слово, дозволяє встановити найважливіші риси відповідного концепту» [44, с.14];
- з'ясування індивідуально-авторських концептів та їх опис, що допомагає глибше зрозуміти художню картину світу в розумінні письменника;
- побудова текстових полів, у яких втілюється концепт в художньому творі;
- аналіз семантичного розвитку слів-репрезентантів концепту.

С. Г. Воркачов, підтримуючи метод відтекстового підходу, зазначає: «У лінгвокультурологічних текстах концепти «опредмечуються», «об'єктивуються», «розпредмечуються», «вбирають у себе узагальнений зміст численних форм вираження», «заповнюються смислами» та ін.» [9, с.87].

Н. В. Крючкова, яка є прихильником цього підходу, говорить про те, що «...цінність дискурсного підходу до дослідження концептів визначається самою природою дискурсу, його лінгвосоціальним, динамічним характером. Дискурс виявляється одночасно і «середовищем перебування і «засобом реалізації концептів...», і тим що впливає на їх зміну і розвиток [33, с.272].

Відтекстовий підхід став основою дослідження концептів у працях Н.А. Кузьміної, яка пропонує проводити його в декілька етапів. Перший – вичленування концептуального ядра з сукупності всіх елементів, що по-різному кодують одні й ті ж поняття. У результаті отримуємо асоціативно-вербальну сітку, яка складається зі спеціальних моделей – концептуальних нашарувань, які перетинаються. На думку дослідниці, при реконструкції

світобачення автора тексту необхідно враховувати не лише характер репрезентації, але й зв'язки між ними, оскільки світ «у свідомості «проціджується» через сітку цих моделей і відповідним чином трансформується, категоризується» [36, с.228].

Л. Г. Бабенко, досліджуючи концепт крізь призму «відтекстового підходу», використовує методику поетапного аналізу концептів текстовими засобами:

- виявлення набору ключових слів тексту;
- опис позначуваного концептуального простору;
- визначення базового концепту (концептів) описаного концептуального простору [3, с.83].

При цьому дослідниця наголошує, що «вивчення концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора) передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких вживаються ключові слова – носії концептуального смислу – з метою виявлення характерних властивостей концепту» [3, с.85].

При концептуальному аналізі також увага звертається на когнітивно-пропозиційні структури, оскільки пропозиція – це «особлива структура представлення знань, яка формується на основі різних сукупностей однорідних елементів, через які й відбувається витлумачення концептів» [3, с.85-86]. Носіями цих знань у тексті найчастіше є предикатні слова: дієслова, прислівники, прикметники і т. ін. При такому аналізі, як зауважує В.З.Дем'янков, потрібно залучати великий корпус контекстів слова художньої літератури [14, с.193].

Більшість дослідників опираються саме на ці два, розглянуті нами вище, підходи у дослідженні вивчення концептуальних одиниць. Але поруч з цими виділеними основними підходами є ще інші, які розглядаються у сукупності. Прихильники таких методів вважають, що тільки сукупність методів та прийомів може краще зрозуміти сутність концептів, адже концепти – складне явище, а отже і вивчення їх повинно відбуватися з боку

сукупності прийомів для вивчення. Прихильники цієї методики вважали, що концепт має таку структуру:

- «основна, актуальна» ознака;
- додаткова або декілька додаткових, «пасивних» ознак, які є вже не актуальними, «історичними»;
- внутрішня форма, звичайно зовсім не усвідомлювана, втілена у зовнішній, словесній формі» [85, с.43].

На думку В. Маслової, «кожен концепт як складний ментальний комплекс охоплює, крім смислового змісту, ще й оцінку, ставлення людини до того чи іншого відображуваного об'єкта...» [44, с.55] і виділяє такі його основні складові:

- словникова дефініція концепту (ядро);
- етимологія концепту;
- інші дефініції концепту (наукові, філософські та ін.);
- метафора, метонімія, ідіоми, фразеологізми, сталі вирази, приказки й прислів'я;
- індивідуальне сприйняття концепту (які асоціації виникають, у що людина вірить, що відчуває, уявляє) [44, с.248].

Р. Фрумкіна та І. Штерн, які теж є прихильниками багатокомпонентності концепту та методик його дослідження, стверджують, що на сьогодні в сучасному мовознавстві відомі чотири типи концептуального аналізу [88, с.253].

1. Перший тип вивчає відображення понять у мові та пов'язаний із лінгвістичною філософією та етнолінгвістикою. Цей тип концептуального аналізу знаходить відображення у двох абсолютно різних галузях: по-перше, досліджуються важливі філософські поняття в різних контекстах (літератури різних жанрів, різних культур, повсякденного використання, свідомість простих людей тощо); по-друге – відображається спеціальним підходом до значення слова. У цьому випадку значення поняття «концепт» розглядають як особливий об'єкт позамовної дійсності, аналізують його із двох точок зору

– антропоцентричної (коли зображує універсальні характеристики людської природи) й етноцентричної (обумовлено особливостями певного етносу). Вчені доводять, що світ не може бути адекватно описаний тільки мовними засобами, оскільки вони накладають відбиток на носіїв мови. Кожна мова фіксує свою картину світу.

2. Другий тип концептуального аналізу (Т. Булигіна, Р. Розіна) стосується аналізу предикативної лексики, модальних часток, квантифікаторів у різних діагностичних контекстах.

3. Концептуальний аналіз третього типу застосовують для всіх видів лексичної одиниці, процедура полягає у поясненні концепту за допомогою формально семантичної мови (І. Мельчук, А. Вежбицька), «анкетування» слів або словосполучень, котрі вербалізують певний концепт (С. Нікітіна).

4. Четвертий тип концептуального аналізу (А. Баранов, В. Сергеев) спрямований на соціальні, політичні та ідеологічні концепти, такі як свобода, справедливість, перемога [68, с. 93-94].

Заньковська Г. Д., крім вищезгаданих, виділяє такі традиційні методи аналізу концептуальних мовних одиниць:

- метод суцільної вибірки – відбір досліджуваних номінацій (під «вибіркою» В. В. Левицький розуміє «сукупність елементів, отриманих унаслідок добору»);
- метод вибору дефініційного та компонентного аналізу, що призначені для встановлення базових значень імені концепту, аби виокремити семи зі значень цієї лексеми;
- етимологічний аналіз – для встановлення внутрішньої форми імені концепту з боку походження, контекстуальний аналіз був використаний для виявлення мовних засобів репрезентації концепту;
- структурно-семантичний аналіз застосований для структурно-семантичної класифікації мовних засобів вираження концепту;
- кількісний аналіз та компаративний аналіз застосовуються для порівняння кількісних співвідношень.

Крім того є так звані «когнітивно-дискурсні» методи, що включають у себе:

- концептуальний аналіз – для моделювання й опису концептів;
- інтерпретаційно-текстовий аналіз – для виокремлення дискурсних фрагментів реалізацій досліджуваного поняття.

Методика когнітивно-дискурсної інтерпретації зробила можливим встановлення концептуальних ознак концепту та виявлення метафоричних образів.

Методику «фреймового моделювання» було застосовано для побудови фреймової моделі концепту, тобто для його структурування; інструментарій теорії когнітивної метафори дозволив встановити кореляції концептуальних метафор, що формують образно-ціннісний складник будь-якого концепту [22, с.103].

Прихильник теорії багатогранності концептуальних одиниць В.І.Карасик вважає, що доцільно використовувати всі можливі підходи до дослідження концептів, і висловився так: «Думається, що Ю. С. Степанов має рацію в тому, що концепти, по-перше, реальні для різних людей в різні епохи у своїх різних модусах. Звідси витікає теза про правомірність різних підходів до дослідження концептів. Мають цінність і спостереження, і інтроспективні визначення, і гіпотетичні моделі, і соціологічні, і соціолінгвістичні експерименти, і аналіз значень слів, фразеологізмів, паремій, художніх і ділових текстів.

Тому як головний метод вивчення концептів, на мій погляд, виступає інтерпретативний аналіз – основний метод герменевтики. Сфера концептів – це сфера розуміння» [24, с. 3-16].

Продовжуючи даний тип дослідницьких методів, варто згадати засади концептуального аналізу Л. О. Чернейко, який виділяв дві «зони» у структурі концепту: логічну, яка встановлюється на базі лексикографічних тлумачень, і сублогічну, яка встановлюється на базі асоціативного (гештальтного) аналізу.

Продовжуючи дослідження Л. Чернейко, Г. Слишкін вважає, що основні властивості концептів можна встановити тільки комплексно з допомогою моделей:

- модель взаємодіючих способів пізнання;
- модель асоціативних зв'язків мовних одиниць і значень;
- модель різнорівневого мовного втілення [83, с.30].

Звертаючись до вищезгаданих думок дослідників, М. В. Піменова пропонує поетапне вивчення концептів:

- перший етап – аналіз лексичного значення та внутрішньої форми слова;
- другий етап – вияв синонімічного ряду лексеми – репрезентанта концепту;
- третій етап – опис способів категоризації концепту в мовній картині світу;
- четвертий етап – визначення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексеми, дослідження концептуальних метафор і метонімії;
- п'ятий етап – досліджуються сценарії. Сценарій – подія, яка розгортається в часі і/або в просторі, яка передбачає наявність суб'єкта, цілі, умов виникнення, часу і місця дії. Така подія обумовлена конкретними причинами, що послужили її появі [59, с.15].

Щодо дослідження концептів з погляду сукупності методик, не можна залишити поза увагою думку М. В. Піменової, яка вважала, що структура концепту сформована шістьма класами ознак (мотивувальна, образна, понятійна, функціональна, категоріальна, символічна). Виявлення структури концепту можливе завдяки спостереженню за сполучуваністю мовних знаків [60, с.28].

Методика дослідження концептів, запропонована М. В. Піменовою, полягає в інтерпретації значень різних конструкцій, які об'єктивують характерні риси концептів; у визначенні частотних (що їх має більшість

концептів) таксономічних характеристик і виявленні відповідно до них загальних типологічних ознак розгляданих одиниць. Завершальний етап становить узагальнення характерних рис концептів і виділення концептуальних структур, а також когнітивних моделей і мовних схем, які актуалізують ці концепти у відповідних мовах [60, с.20].

Отже, необхідно підкреслити, що дослідження концепту в сучасних лінгвістичних студіях здійснюється на підставі з'ясування окремих його ознак. Зіставлення і вивчення різних ознак концептів «дозволяє виявити загальні та специфічні особливості народних (ненаукових) систем знань про внутрішній світ людини, а також зробити певні висновки про властивості національної ментальності» [57, с.93].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Проаналізувавши вищезазначені праці багатьох вчених-лінгвістів, можемо зробити такі висновки.

Концепт – це одиниця мови, мовлення і мислення, яка має розгалужену систему значень. Концепту відповідають цілком різні ментальні утворення, а тому в різних етносах концепти постають по-різному. Одне і те саме слово в мові може мати різні значення, по-різному тлумачитися, а отже містити різні концепти. Багатство мови визначається не тільки багатством словникового запасу та граматичними можливостями, але й багатством концептуального світу, концептуальної сфери.

Мовна репрезентація концепту базується на національному культурно-історичному досвіді етносу. У своїй суті він поєднує загальнолюдські закони буття, які вербалізуються в національній мові, відображаючи її особливості.

У сучасних наукових дослідженнях концептуальної картини світу спостерігаємо використання певних дослідницьких процедур та низки методів, що залежить від мети дослідження.

З'ясовано, що методика комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження дає можливість виявити різноманітні мовні засоби репрезентації концепту, простежити частотність його реалізацій у дискурсі і, як результат, висвітлити особливості змісту і структури.

Дослідження ментальних і мовних особливостей концептів, їх групування та виділення з-поміж інших є однією із актуальних проблем сучасної лінгвістики і потребує подальших досліджень.

Дослідження методики вивчення концептів є надзвичайно перспективним, адже, незважаючи на чималу кількість праць, багато чого у сфері концептології є малодослідженим, а багато чого, завдяки невизначеності вчених, є не згрупованим та вимагає детальнішого вивчення.

РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Репрезентантом мовленнєвої свідомості особистості є одна з новітніх мовознавчих галузей - когнітивна лінгвістика, адже саме мова є засобом отримання, зберігання, відтворення та трансформації отриманих людиною знань. Її особливість полягає у комплексному дослідженні людини та людського розуму, її ментальних особливостей, психологічному поясненні мовних факторів та дослідженні співвідношення між мовними формами та їх ментальними репрезентантами.

Мова будь-якого народу сповна багата на концепти-репрезентанти певних специфічних рис, які притаманні тій чи іншій національності, що характеризуються особливим світобаченням та сприйняттям світу певними етносами. Саме в цих національно-культурних концептах уособлюється розуміння особливостей мовної комунікації носіїв культури.

Концептосфера «внутрішній світ людини» – сукупність «абстрактних національно-специфічних мовних концептів», основою якої, за словами І. Давиденко, становлять поняття «серце», «розум», «дух», «душа» [12, с.2-3]. Проте кожен із основних понять цієї концептосфери у свою чергу може містити менші компоненти, які так чи інакше представлені в художніх творах та у фольклорі.

Цікавою є думка М. В. Скаб про те, що «великий вплив на процес формування, засвоєння концептуальної картини світу має сама мова» [74, с.143]. На підтвердження своїх слів, дослідниця наводить думку В.Гумбольдта про те, що «усяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу». Науковиця вважає, що «засвоюючи певну мову, мовець більшою чи меншою

мірою засвоює і відповідну картину світу та у своїй мовній діяльності звичайно її відображає. Більш чи менш детальне засвоєння цієї картини світу залежить від виховання, оточення автора, знання звичаїв та обрядів, суспільно-політичної ситуації в країні, де працює автор» [74, с.144].

Отже, у нашому дослідженні, підтримуючи думку І.Давиденка, серед основних концептів, які розкривають «внутрішній світ людини», виділяємо *серце, розум, душа/дух*.

2.1. Мовні засоби вираження внутрішнього світу людини у художніх творах

Мовні засоби вираження концепту «серце»

Одним із основних понять, що репрезентують внутрішній світ особистості, у текстах художньої літератури виступає концепт «серце», що несе в собі особливе емоційне навантаження.

Словник української мови подає таке визначення семи «серце» — «1. *центральный орган кровеносной системы у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг; 2. орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.»* [81, с.141].

Серце, як важливий орган людини, символізує життя, адже коли воно перестає битися - життя закінчується. Відповідно, у Словнику символів зазначено, що серце виступає символом Центру: Бога, життя, розуму, ласки, любові, співчуття; у християнстві – символ радості і смутку, розуміння, сміливості, релігійної відданості, чистоти. Для українців «серце» – перш за все любов, лагідність, співчуття, радість, щастя [15, с.737]: *«І зросла Леся, його кохаючи, кохаючи щиро дівочим серцем»* [37, с.67].

За словами О. Селіванової «серце» – «найбільш чутливе місце людського ества, що показує всю глибину людської душі» [72, с.119]: *«Чи вона його як уразила глибоко в серце, та гордівниця, чи він роздумавсь, а вже проводить з юлиці Оринку до самої хати, і вона на його квітками з города серед дня*

кидає» [37, с.226]; «Що спочує, то з **самої душі, з самого серця, щирого, киплячого...**» [42, с. 345].

Аналізуючи концепт «серце», виокремлюємо асоціативну паралель **серце/людина**, де спостерігаємо уособлення та порівняння ссерця до живої істоти. Адже воно вмiє **чути, плакати, смiятися, болiти**: «*Так буває тоді, як **серцем чуєш** якесь лихо, а назвати його не вмiєш*» [48]; «*...і дивиться і слухає вона так, що ніби їй не жалко, що **серце болить...***» [42, с.301]; «*Чи **серце** знову **плакати навчилось** на цій дорозі в Київ із Лубен?!*» [31, с.156].

Концепт «серце» в художній літературі репрезентує центр фізичного життя людини, її існування та функціонування.

В аналізованих текстах часто спостерігаємо поєднання дієслівних форм з іменником **серце**, які передають негативні емоції людини. При цьому воно **болить, плаче, ниє, щемить, виє**: «*Серце моє **болить**, дивлячись на ваше убозтво*» [37, с.132]; «*Мабуть, ніхто не вернеться у Хмарище! — подумав Петро; **серце занило***» [37, с.208]; «*Чи **серце** знову **плакати навчилось** на цій дорозі в Київ із Лубен?!*» [31, с.156]; «*Піде в них спірка та змажка... Не раз материне **серце щеміло** від її гiркогo слова*» [48]; «*Од такої думки знову обхопить його сум, знову **серце занило...***» [48]; «*Серце боліло, замирало, кипіло невимовним злом...*» [48]; «*Серце в його **вило; серце затіпалось** немов хто доторкнувся до його... «Хто б це?» — подумав він, — та й пішов на голос*» [48]; «*Душа мліла й боліла, — помстою; **серце гукало** — оддячити; розум пахів — злом*» [48].

Разом з тим у текстах художньої літератури постають дієслівні сполучення з лексемою **серце**, які виражають позитивні емоції. У таких сполученнях **серце радіє, тріпоче**, напр.: «*Серце його **зраділо**, очі заблищали*» [48]; «*Затріпалось у неї **серце**, як пліточка в неволі...*» [48]; «*Серце в його **забилось**; любо йому стало, весело, що Галя ще й досі пам'ятає його*» [48].

При цьому **серце може кохати, лякатися, гніватися, любити**: «*...і червона краска грала на її щоках, тоді як **серце підкидалося в грудях**, а груди поривчато дихали*» [48]; «*До чого Христя тільки **серцем прихилилася**,*

*почуваючи добре, те Галя не тільки **серцем** кохала, а й у речей вимовляла» [48]; «**Серце б'ється**, ніби хоче вискочити з грудей» [18, с.536].*

Компонент «серце» співвідноситься з тілесним кодом культури, який указує на всю сукупність уявлень про цей орган не тільки як про центр фізичного життя людини, а й як про зосередження її істинних почуттів і бажань [88, с.631]: «*А він же то, ослабши усім тілом, **жив тільки серцем**, і хочь не зміг двигнути ні рукою, ні ногою, а **серце билось**, як вода в джерелі в криниці» [37, с.89].*

Як бачимо, серце виступає також і вмістилищем переживань та думок людини, наприклад: «*Збоку дивляться люде, дивуються, що блищить, сіяє, а в **серце ніхто не загляне***» [37, с.158]; «*Голублячи таку думку в **серці**, непримітне переходив він безкраї степи без утоми, безводні довгі шляхи без пекучої згаги...*» [48]; «*Жаль **давив її серце** за свекруху...*» [48].

Серце у людини в певних контекстах уособлює низку порівняльних ознак, які прямо чи опосередковано характеризують людську сутність, її діяльність. В аналізованих текстах спостерігаємо широке використання сталих мовних виразів з концептом «серце», які яскраво розкривають внутрішній світ людини. При цьому такі поєднання здебільшого відбуваються шляхом поєднання прикметника та іменника. Наприклад: «*Ви мені, як рідна мати! — обертається вона **щирим серцем** до свекрухи: — скільки-то ви горя на своїм віку звідали!*» [48]; «*Глибоко западали вони в його **гаряче серце**, а в душі підіймали хвилю горою — з самого споду до верху...*» [48].

Даний концепт спонукає також до появи асоціативного поля **молодий/старий** на позначення вікової категорії людини, а також на позначення родової приналежності, наприклад: «*Старе **серце** завжди шукає, де б його погрітися, кому б його посвітити на прощання своїм погаслим світлом...*» [48]; «*Гірко прийшлося хлопцеві таке життя, злість накопала в **молодому серці***» [48]; «*А правда де? Де її поділи?*» — кинули жарину в жалісне **жіноче серце...**» [48]; «*Поглянула вона на знівченого її словами Чіпку, що сидів, мов у воду опущений, боявся підвести на неї очі, — і*

жсаль проїняв люб'яче *дівоцьке серце*» [48]; «*Материне серце стала розбирати досада*» [99]; «*Христя ж чула те добре своїм жіноцьким серцем, своєю чуткою душею.*» [48]; «*То материне серце озивалося в гарячих дівоцьких пошибах кохання!*» [48].

Цікавим, на наш погляд, в аналізованих текстах є сполука «*серце іродове*» (на нашу думку біблійного походження), що позначає людину з твердим характером, жорстку у певних діях щодо інших, наприклад: «*Серце їх, як іродове, тільки й знало одно лихо...*» [48].

В аналізованих текстах також спостерігаємо, що концепт «серце» розкриває суть кожної людини, розкриває її характер, тому й надibuємо сполуки з **добрим серцем, з перцем у серці**. Серце може бути **веселе, щире, добре**, наприклад: «*Да вже Череваниха почала Петра обнімати; тільки вже тепер пригортала до себе з щирим серцем, як рідного сина...*» [37, с.209]; «*...нема й жінці добра, коли в чоловіка невгамоване гордеє серце*» [37, с.230]; «*А вона молодесенька, люба та мила, з ясними очима, з веселим серцем, — коло його як пташенятко звивається...*» [42, с.184]; «*Любили в Уляні щиру душу, добре серце, а найбільше — веселу натуру...*» [48]; «*Іде Чіпка додому... У голові — хміль; на серці — зло...*» [48]; «*Собі на лихо, рядом з добрими думками, в малому серці ворушилося щось недобре, невпокійне...*» [48].

Отже, взявши до уваги проаналізовані художні тексти, відзначаємо таке вираження внутрішнього світу людини за допомогою концепту «серце»:

- **РАДІСТЬ:** «*Веселенько нам, — аж серце трепече!*» [42, с.127]; «*Не один козак гірко плакав од сії думи, а Черевань тільки похитувавсь, гладючи черево; а щоки — як кавуни: сміявсь од щирого серця*» [37, с.9];
- **ЩАСТЯ:** «*А в серці — почував він — прокидалось щось невідоме, чудне: і важко мов, і легко, і сумно, й весело, і хочеться співати, й, хочеться плакати...*» [48]; «*Обернувсь козак, переступаючи через поріг, — і серце в його заграло: Леся не спускала з його очей...*» [37, с.18];

- СПОКІЙ: «*Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди, на думку не лізуть клопоти: добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями...*» [42, с.1]; «*На серці в його стало так люб'язно; думки його повернулися назад — і перенесли його разом на степ...*» [48];
- ТРИВОГА: «*Серце почуло якесь лихо; перед очима вже стояла біда...*» [48]; «*У кожної чогось так тяжко було на серці, що вони аж попригинались до гребенів...*» [48];
- ТУГА (за кимось/ чимось): «*– Дитино моя, Катрусю! – каже старий, сідаючи коло неї, – послав тобі Господь велику тугу на серце*» [42, с.115]; «*Хоч як було мені неспокійно, хоч як тужило моє серденько, а й я всміхнулась і ніби чогось раділа*» [42, с.178].

Разом з тими спостерігаємо, що ряд сталих мовних висловів з даним концептом, які яскраво відображають психологічний стан людини: **стріти з серцем** – тобто неприємно; **скрикнути з серцем** – невдоволення; **серце одходить** – заспокоєння; **серце кров'ю обливалося** – жаль за чимось. Напр. *Що ж ти знаєш? — скрикнув з серцем Чіпка; Мати стріла його надворі з серцем; Чіпка мовчав, не озивався; серце в його одходило; Та в нас серце кров'ю обливалося...* [48].

Отже, за результатами аналізу дібраного матеріалу зазначаємо, що концепт «серце» – один з найпоширеніших концептів, що широко репрезентує внутрішній світ людини в художніх творах та є носієм емоційного, духовного та фізичного стану особистості.

Мовні засоби вираження концепту «дух/душа»

Аналіз текстів художньої літератури дозволяє простежити використання концепту «душа», який яскраво репрезентує внутрішній світ людини.

Загальновідомо, що людина народжується з душею і душа покидає тіло, коли людина помирає. Проте душі ніхто не бачив. Деякі вірування (зокрема буддизм, індуїзм) вважають душу безсмертним джерелом енергії людини: вона не вмирає, а відправляється в інший нематеріальний світ для того, щоб переродитися.

На сьогодні немає єдиної думки щодо розташування такого нематеріального органу як душа. Можливе її місцезнаходження десь в межах так званого сонячного сплетіння, адже саме там відчуваються певні почуття, які ми пов'язуємо з душею.

За народними віруваннями душа – це відображення внутрішнього «Я», відображення особистості, її сутність. Наприклад: *«На душі так легко, а все якось задумана ходиш...»*. Саме душу вважають найкращим показником, еством внутрішнього світу людини, показником її позитивних та негативних рис. Саме тому в аналізованих текстах спостерігаємо, що душа може бути **праведною, грішною, доброю, проклятою, іродовою**: *«Гроші грошима, бояре боярами, а цар — душа праведна...»* [37, с.196]; *«— Іродова душа! — крикне йому Петро.— Так-то оддячив ти пану гетьману за гостину!»* [37, с.81]; *«Там — тихо, наче забуваючись, або засипаючи, упокоювалась добра душа»* [48].

В аналізованих художніх текстах яскраво прослідковується асоціативна паралель **«людина-душа»**. Уособлення душі відбувається за допомогою певних художніх засобів, що символізують **прагнення до волі, працьовитість, піднесеність**. Наприклад: *«Душа рвонулась — і застряла в ґратах, / прозорі руки з ґратами сплелись»* [31, с.47]; *«Душа і тут знайшла собі роботу, / нема того, щоб сісти й відпочить»* [31, с.74]; *«Як зачне розказувати, то аж душа вгору росте»* [37, с.62].

Цікавим, на наш погляд, є використання антонімічних значень концепту «душа», пор. **душа з лопуцька- мотузяна душа; душа праведна-іродова душа**. Наприклад: *«Хіба в запорожця душа з лопуцька, не хоче того, чого й людська?»* [37, с.190]; *«Душа праведна переставилась!»* [42, с.61]; *«—*

Іродова душа! — каже Шрам. — Трохи мені остатнього сина не спровадив на той світ!» [37, с.81].

Концепт «душа», репрезентуючи внутрішній світ людини, всю сукупність її почуттів, переживань, рис та якостей, розкриває людські взаємини, ставлення до інших, які, власне, впливають на характер та поведінку особистості: «Вдовиний син, **замріяна душа**, —/ вже сотня їхня вийшла із Опішні, / а він біжить за ними, як лоша...» [31, с.224]; «Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже **грішна душа** його тривожила» [37, с.196].

Душа – вічний супутник тіла людини, і покидає його тільки після смерті. Разом з тим вона є вмістилищем гріхів та турбот, а тому, врешті-решт, шукає полегшення. Наприклад: «Дак нехай же, — каже, — **господь упокоїть твою душу**, — та й почав налягати ще більш на війтенка» [37, с.155] або «**Душа переставиться** — і зірочка покотиться — **щезне...**» [48].

Душа – це велика загадка, яку не завжди можна зрозуміти. Тому і постали в мовленні приказки та прислів'я, афоризми, які характеризують сутність чужої душі. Наприклад: «**Чужа душа** - то, кажуть, **темний ліс**. / А я кажу: не кожна, ой не кожна! / **Чужа душа** - то **тихе море** сліз. / **Плювати в неї - гріх тяжкий, не можна**» [31, с.21].

Саме в глибинах душі міститься щось таке таємниче, внутрішнє, особливе, яке не призначене для загалу, а тільки для внутрішнього «Я» особистості («...сумно од такого **гіркового життя**; а **глибоко в душу** **закрадався** **страх**, не було сили — разом його покинути...») [48].

Досліджуючи тексти художньої літератури, спостерігаємо певну символічність цього концепту. Так душа символізує невмирущість, вічність, безсмертність: «А як подумать, — **що таке душа?**/ Як той казав, це — **горизонт до Вічності**» [31, с.170]. Вона – нематеріальна, її не можна побачити, але її можна відчутти: «Єдине слово виникло: **невже?!/ Душа болить, і тіло як чуже**» [31, с.46].

Отож, як бачимо, важливим компонентом відображення внутрішнього світу людини, її помислів, дій виступає концепт «душа», що посідає одне з визначальних місць у концептуальній картині світу українців.

Мовні засоби вираження концепту «розум»

Ще одним не менш важливим концептом, який бере активну участь у відображенні внутрішнього світу особистості, є концепт «розум».

Словник української мови подає таке тлумачення даного концепту – це «внутрішня ознака особистості, основним призначенням якого є здатність особистості мислити, розуміти і відобразити свої почуття та пізнавати об'єктну дійсність» [80, с.838]. Тобто, як зазначає В. Жайворонок, «розум» – «здатність людини мислити, відобразити і пізнавати речовий світ, а також її загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань» [18, с.256].

Розум – внутрішній стан людини, який, в першу чергу, відповідає за сприйняття дійсності, розуміння та реагування на певного роду інформацію, з метою її використання. Цей концепт межує на периферії двох основних ознак:

- вроджена ознака індивіда;
- набута ознака індивіда.

Вважається, що саме *розум* відповідає за думки, адже саме думки відповідають за сприйняття почуттів особистості, осмислення їх вияву та вияву певних емоцій, що є основною частиною внутрішнього світу особистості, не тільки в художніх творах, але й наяву.

Дослідивши тексти художньої літератури, можемо зазначити, що концепт «розум» відображається в межах таких когнітивних ознак:

- спосіб сприйняття світу: «*В казках його зроду розумна голова знаходила немалу роботу*» [48];
- інтелектуальний розвиток особистості: «*У неї — на двох глупоти, у нього — розум на двох*» [31, с.71]; «*Тут він виказував свою силу й свій розум*»;

- здатність накопичуватися і примножуватися з віком: «У ваших-то сивих, шановних головах увесь **розум сидить!**» [37, с.136].

В аналізованих текстах художньої літератури виділяємо такі ознаки концепту «розум»:

- думати – «Увечері, бувало, сидимо,—/ **задумаюсь**, затихну, засумую» [31, с.73];
- уявляти – «А ось я її, либонь, і побачу", — подумав, коли вона йому назустріч, з-за соснини, **уявляє**» [42, с.191];
- пам'ятати – «Ще пам'ятаю — угорі над нами/ ходили дикі кози табунами» [31, с.87];
- згадувати: «Накинувши на плечі чорну ферязь,/ Гелену, може, згадував найбільш, / і власне горе, пережите ще раз,/ зробило душу зрячою на біль» [31, с.125].

Яскравим прикладом репрезентації концепту «розум» постають сталі мовні вислови, які якнайкраще відображають суть людини, її дії, внутрішній стан. Так, наприклад, у текстах спостерігаємо такі сталі конструкції з ключовою лексемою «розум»:

- **розуму добувати** – навчатися: «Хлопчика опекун віддав у бурсу **розуму добувати**» [48];
- **за розум узятися** – працювати, навчатися, виконувати вчасно: «Молодий був, дурний, а постаршав — за **розум** узявся, — одказує Христя» [48];
- **розум його покинув** – приймати неправильні рішення;
- **до розуму довести/не довести-** впорядкувати щось/ не впорядкувати: «Буду за тебе, моя дитино, з того світа молитви слати, щоб вам, мої рідні, щасливо вік звікувати та своїх діток **до розуму довести...**» [48];
- «Не скупись, Овrame, — пристає Лушня: —ми тобі його й вимолотимо, до **розуму** доведемо.» [48]; «Уже я його сам **до розуму не**

*дове́ду; жи́дові продавати не хочеться...» [48]; «Купи ти, брате!» [48]; «Я знаю, що моя праця не пропаде марно, а **доведе її** добрий чоловік **до розуму»** [48]; «Вона йому нагадувала, з якою охотою бралася Христя помагати йому **довести до розуму** той хліб, що Чіпка подарував; як вона його вихвалювала; як раяла зоставити на насіння "добре жито"... [48].*

- ***розуму доходитьи** –дорослішати: «Став **розуму** доходити, — одказує Оршика, — сам побачив, що треба робити...» [48];*
- *«**дурний розум** – недосвідчений, невихований: «Нехай він дякує своєму **дурному розумові**», — сказав Іван та й замовк...» [48]; «У серце моє, у душу ніхто не влізе, не загляне, що там твориться, які прокльони зриваються з язика на свій **дурний розум...**» [48];*
- ***добрий розум** – бути розумним, вихованим: «Мотря перед пречистою на коліна й молила її тихим-гарячим словом, щоб вона берегла її дитину од лихої години, щоб направила його на добрий **розум»** [48];*
- ***мутити розум** – бути непослідовним у своїх діях: «Як я здумаю про те, то в мене **розум мутиться**, в очах червоні плями замріють...» [48]; «Перелітали вони з самого малку — аж до сьогодні; назирнули кожну пригоду життя його, гарячили кров, **мутили розум»** [48].*

У художніх текстах зустрічаємо фразеологізми типу «затямарити розум», «лишитися розуму», «зводити з розуму», напр. «*Ти мене з **розуму звів: тепер навчи, як бути мені, — я сама не знаю!..**» [42, с.208]; «Не можна, мабуть, інше, як тільки горем да бідою, **довести людей до розуму»** [37, с.202]; «— А син ходить, як пробу **розум загубив**. А гарна удова веселіє, що загублене знайшла» [42, с.290].*

Отож, розум виступає важливим чинником представлення внутрішнього світу людини, її здібностей, освіченості, її думок та дій.

2.2. Мовні засоби вираження внутрішнього світу людини на матеріалі текстів усної народної творчості

Усна народна творчість увібрала в себе культуру народу, вірування, думки і почуття, знання та його історичну пам'ять. Вона виступає тим життєдайним джерелом, яке живить нашу пам'ять, нашу мову і є незмінним об'єктом наукових розвідок. Це «одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно зв'язана з народним побутом (як окремою системою), з літературою (яка, зрештою, витворилась з фольклору і зберігає з ним тісний зв'язок на всіх етапах свого розвитку) та ін.» [50, с.268]. У контекстах усної народної творчості виділяємо такі ж концепти на позначення внутрішнього світу людини, що і у текстах художньої літератури. Спробуємо визначити різницю у вираженні цих концептів.

Мовні засоби вираження концепту «серце»

Концепт «серце» у творах усної народної творчості репрезентується через одну з основних його функцій, а саме «орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.» [81, с.141].

Мовні засоби вираження концепту «серце» в текстах усної народної творчості мають спосіб вираження власне через іменник *серце* у всіх його значеннях: «*Куди серце летить, туди й око глядить*» (символізує закоханість); «*Від серця до Бога навпростець дорога*»; «*Від серця до неба шляху не треба*» (у значенні добра людина, щиросердечна) [93; с.42]; або «*Ліпше своє серце з'їсти, як з нелюбим до вечері сісти*» (тобто, неможливо бути разом із людиною, до якої нічого не відчуваєш); «*Від малих дітей голова болить, а від великих серце*» (в значенні внутрішнього почуття переживання за дітей); «*Душа душу чує, а серце серцю вість подає*» (означає розуміння один одного з близькою людиною); «*Серце з перцем, а душа з часником*» (про шибайголову).

- фразеологізмами: в більшості, репрезентуються такими досліджуваними одиницями: *брати/взяти близько до серця, брати/взяти за серце, відірвати від серця, відкрити серце, вкладати в душу серце* (з любов'ю), *серце рветься/серце співає/серце сохне, припадати до серця, крається серце, серце тремтить, тріпоче, рветься, виймати серце, гаряче серце, добре/кам'яне серце, досада смочке серце, кидати жарину в серце, зачерствіле серце, м'яке серце, серце огорнулось тугою, роздирати серце* [95, с.87]: «*Ой, убито, вбито – на весь двір протягся, –/його синок Іванюшка, за **серденько взявся***» [67, с.250].

За словником В. Жайворонка, **серце** – «здавна символізує життя, бо коли перестає битися, життя кінчається; символізує почуття взагалі, бо коли людина лякається, гнівається, любить, радіє, вона відчуває, як серце б'ється, ніби з грудей вискочити хоче» [18, с.536].

У народному мовленні широкіше використання концепту «серце» відстежуємо здебільшого у значенні «символу почувань, переживань, настрою людини» на події емоційного життя. Тому у народі й кажуть, коли тішаться з приємної новини: «*Аж мені **серце скаче з радості***»; або, коли щось складне благополучно розв'язалося: «*Мені **на серці легше** зробилося*» або на позначення великого болю, душевної тривоги: «***Серце** мало не скам'яніло*» чи «***Серце/душа пішла в п'ятки***».

Досліджуючи народні тексти, спостерігаємо те, що концепт «серце» виражає часто й негативні ознаки людини. Наприклад, про людину без почуттів, жорстку у певних життєвих обставинах кажуть: «***Чоловік без серця!***», «***Кам'яне серце має***»; але водночас відшуковуємо й протиставлення: «***серце — не камінь***», тобто воно має здатність чути, здатне до милосердя. Проте часто в усній народній творчості, зокрема у заклинаннях, можна почути: «***Скам'янів би ти на серці***» або «***Чи ти не маєш Бога у серці***». Тут варто згадати, що ще псалмах Давида вказано, що серце злої людини виступає джерелом безбожництва. Цієї думки притримувався і

апостол Павло, який теж пов'язував безбожництво з лукавим та невірним серцем[17, с.570].

У контекстах усної народної творчості яскраво використовують ряд сталих мовних зворотів, які несуть емоційне навантаження, виражаючи негативні емоції: *п'явки за серце ссуть, мов ножем вколоти в серце, мов хто всадив кулю в серце, мов хто батогом по серцю стьобає, мов хто шпигонув ножем у серце, мов хто серпом по серцю полоснув.*

У народному мовленні серце виступає символом мужності та хоробрості. Можливо, тому Д.Яворницький пише, що турки нібито з'їли серце Байди Вишневецького, щоб причастися до його хоробрості й мужності [18, с.570].

Усна народна творчість багата також на численне використання прислів'їв та приказок, отої невичерпної скарбниці мовлення народу, які яскраво виражають емоційний стан людини, її внутрішній світ. Для прикладу часто у мовленні народу можемо почути такі вислови: «*Від малих дітей голова болить, а від великих серце*» (в значенні внутрішнього почуття переживання за дітей); «*Душа душу чує, а серце серцю вість подає*» (означає розуміння один одного з близькою людиною); «*Серце з перцем, а душа з часником*» (про шибайголову).

Досліджуючи усну народну творчість, спостерігаємо широке використання концепту «серце» у фразеологізмах. Наприклад: *брати/взяти близько до серця, відірвати від серця, відкрити серце, виймати серце, вкладати в душу серце* (з любов'ю), *серце перегоріло, серце прохоллоло, серце рветься/ серце співає /серце сохне, припадати до серця, крається серце, серце тремтить, тріпоче, рветься, гаряче серце, добре/ кам'яне серце, досада смокче серце, кидати жарину в серце, зачерствіле серце, м'яке серце, серце огорнулось тугою, роздирати серце.* Звертаємо увагу також на емоційне навантаження даних сполук, які виражають негативні емоції: *як переїдати серце, відводити тугу від серця, серце тліє, краяти серце, мультко на серці, холодна жаба сидить під серцем, коти шкребуть на серці.*

Часто в текстах усної народної творчості фіксуємо уявлення про серце як джерело віри, єднання з Богом. Таким чином, у мовних конструкціях такого типу відображається світогляд людини та певні орієнтири етносу. Для приклада часто можна почути з уст народу: *мати Бога в серці, мати Христа в серці, жити з Богом в серці*. Тому й кажуть: «Від серця до Бога навпростець дорога» або «Від серця до неба шляху не треба». Водночас серце може поставати джерелом гріха і темних сил. Наприклад, у народному мовленні чуємо: *мати змію під серцем, відігріти змію біля серця, гадюка ссе коло серця, в'ється, наче гадина коло серця*. Наприклад, *Злая година мене захотіла, коло мого сердечка гніздечко звила* [18, с.570]. Згідно вірувань саме змія і гадюка є уособленням антихристиянських понять.

Отже, проаналізувавши народне мовлення, усну народну творчість, можна відзначити, що концепт «серце» є широко вживаним у контекстах народного мовлення та здебільшого виражає позитивні риси людини.

Мовні засоби вираження концепту «душа/дух»

Концепт «душа» уособлюється як особлива частина внутрішнього світу людини в текстах усної народної творчості, описується власне їх номінантами: «Рада душа в рай, та гріхи не пускають»; «Не витерпіла душа: на простір пішла»; «Як нема душі, то не допоможуть і книші»; «Що тіло любить, те душу губить»; «Терпи душа в тілі, а сорочку воши з'їли» [93, с.120].

В усній народній творчості концепти «дух/душа» є репрезентантами:

- тривоги, страждання, горя: мати *на душі* (і про добрі, і про недобрі почуття); *душа сохне; не бачити світу; вішати, повісити голову; п'явки ссуть за душу (серце); ятриться душа; ятрити давню рану в душі (серці); сперло дух;*
- хвилювання: *взяти за душу, душа не на місці, душа рветься, душа сохне, душа тремтить, тріпоче, рветься, досада смокче*

душу(серце), кидати жарину в душу (серце), роздирати душу. душа не на місці -хтось хвилюється, тривожиться;

- здивування: *Як душу полум'ям обгорнуло, аж очі на лоб полізли, ніби ціпком/обухом огрітий*. [90, с.48];
- страх, переляк: *волос в'яне (зав'яв); душа (серце) опинилося в п'ятах, аж жижки трусяться, бояться власної тіні, заяча душа, душа з лопуцька* – бояться, мати великий страх перед ким, або чим-небудь;
- душевну спустошеність, байдужість: *спопеліти серцем* – дуже змучитися; *душа не лежить* – бути байдужим, не хотіти що-небудь робити, мати до кого неприязнь;
 - піднесення (душевне, гарний настрій): *радіти душею (серцем), аж душа співає, аж душа радіє, тепло на душі, душа до душі горнеться* [90, с.48].

Концепти «душа/дух» репрезентовані наступними досліджуваними одиницями: *духу бояться* (проявляти великий страх), *брати/ взяти гріх на душу, брати/ в'язати близько до душі, брати/ взяти за душу, близько духу не було, щоб і духу не було, важкий камінь важить душу, віддати дух, віддати чортові душу, відкрити душу, вкладати в душу (з любов'ю), влізти в душу, віддати богу душу, важким духом дихати, одним духом, підноситися духом, ні слуху ні духу, душа в п'яти тікає, вискочила, сховалася, душа заросла полином, душа на одній нитці/ павутинці тримається, душа приставилась/померла, душа пристала/ полюбила, душа не лежить, душа(серце) не на місці, душа (серце) рветься, душа (серце) співає, душа сохне, розуміти душею, розхристана душа, і духа живого.*

Крім того, часто у фольклорних текстах концептом «дух/душа» виражається концепт «смерть»: *випустити дух, спустити дух, віддати Богу душу, душа до Бога полетіла, душа представилася, тощо.*

Дослідивши фольклорні тексти, можна зробити висновок, що концепти, які репрезентують внутрішній світ людини виражаються іменниками. У

більшості випадків весь текст, його сюжетна лінія і є засобом розкриття внутрішнього світу особистості.

Отож, бачимо, що душа, без сумніву, яскраво відображає людину. Вона є символом людяності, доброти, щирості, правдивості, хоробрості. Проте може символізувати і протилежні ознаки. Концепт «душа» виступає етнокультурним еталоном у народному мовленні, символізуючи не лише внутрішній світ людини, але і її міфологічні уявлення та має духовну основу. У народному мовленні душа іноді вступає у синонімічні зв'язки з концептом «серце».

Мовні засоби вираження концепту «розум»

Багатим та ще не повністю дослідженим є народне мовлення, що виступає невичерпним джерелом поповнення лексики української мови.

У народному мовленні прослідковуємо ряд цікавих висловів на позначення концепту «розум» та визначаємо певну відмінність у використанні цього концепту у порівнянні з художніми творами.

У народному мовленні часто спостерігаємо активне вживання мовних конструкцій, у яких концепт «розум» вступає в антонімічні зв'язки. Наприклад, *Розумний розсудить, а дурень осудить; Розумний мовчить, як дурак кричить; Краще з розумним два рази згубити, як з дурнем раз знайти; Розумна голова не дбає на лихі слова; З розумним будеш умним, а з дурним і сам будеш таким; Борода довга - а розуму мало; Довгий волос-розум короткий* тощо[17, с.540].

Концепт «розум» в мовленні народу, характеризує внутрішній світ людини, символізує також її багатство, достаток, що яскраво виражається у прислів'ях та приказках. Наприклад, *Розумний всякому дає лад; Розум – скарб людини; Розумний і без грошей багатий; Розумна людина схожа на джерело; Розуму не позичиш; Розуму за гроші не купиш; Багатством розуму не купиш; Не бажай синові багатства, а бажай розуму!*

Разом з тим, розум - це внутрішня та зовнішня характеристика людини, її єство. Тому й кажуть: «*Хто розуму не має, тому й коваль не вкує*» або «*Перед розумом і сила поступається*»; «*Людей питай, а свій розум май*»; «*Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати*»; «*Розумний слова побоїться, а дурневі й батіг не допоможе*».

Яскравим свідченням того, що розум – це внутрішня ознака людини, яка залежить від ерудиції, є прислів'я «*Краса розуму не прибавить*».

В усному народному мовленні надibuємо й на іронічне використання даного концепту, коли про людину, яка повільно думає, кажуть, що у неї «*задній розум*». Або іноді чуємо: «*Бувай здоров (прощай), розуме, завтра будемо бачитися*», що виговорюють під час якоїсь п'янки, приговорюючи так до чарки.

Концепт «розум» виступає оцінкою дій людини, тому й чуємо вислови «*здоровий розум (глузд)*», що позначає розсудливість людини, реальне розуміння нею певних речей; «*дурний розум*» у значенні дурість або «*з дурного розуму*» зробити щось по-дурному.

Репрезентантами концепту «розум» у фольклорних текстах здебільшого виступають фразеологізми та стійкі вислови, які характеризують мисленнєвий процес за допомогою дієслів:

- думати: *вертиться* (крутиться) *на думці*; *брати / взяти* (забрати) [собі] *в голову*; *брати / взяти голову в руки*; *не виходить з голови* (з думки). Наприклад, «*Ні думати, ні гадати, нікому сказати*» [93, с.335]; «*Думка, думку пошибає*» [93, с.447];
- уявляти: *полинати думкою* (думками, мріями);
- пам'ятати: *мати на думці*; *тримати в думці*;
- згадувати *майнуло у думці*.

Досліджуючи фразеологізми на позначення концепту «розум», виявляємо ряд сталих мовних висловів, у яких вираження цього концепту відбується поєднанням таких частин мови: іменник+іменник, прикметник+ іменник,

дієслово+прикметник+іменник. Наприклад, *макітра розуму*- дуже розумна людина; *несповна розуму*- божевільна людина; *мати свій розум*- жити, діяти самостійно, мати свої погляди на життя; *питатися чужого розуму* – звертатися за порадою до кого-небудь; *є розум над розумами* – є ще мудріші від мудрих тощо.

У народному мовленні даний концепт позначає асоціативне поле *свій/чужий* за допомогою художніх засобів у сполуках *свій розум мати/чужого розуму питати*. Наприклад, *Щоб часом дарма не блудить, чужого розуму питайся; Людей питай, а свій розум май*.

У народному мовленні концепт «розум» виступає ознакою віку людини, тому й кажуть: *«Розум не в бороді, а в голові чоловіка»* - мудрість людини залежить не від її віку, а її розуму; *«Чоловік розуму вчиться цілий вік»*- життєвий досвід приходить впродовж життя; *«І з сивою бородою не все розум приходить»*- не завжди вік ознака мудрості; *«Перейшов на дитячий розум»*- стара людина втратила розум і робить справи як мала дитина; *«Виріс, та розуму не виніс»* – вік людини не окреслює її розумові здібності; *«Кому біда докучить, той розуму научить»*- розум приходить з досвідом.

У цілому концепт «розум» символізує позитивні та негативні ознаки в аналізованих текстах. Негативні ознаки: *розум Бог розум одібрав (одняв, забрав і т.д.), Бог розумом зобидив, вовча думка, курячий розум, тьмарити розум, вижити з розуму, з дурного розуму*. Позитивні ознаки: *Бог розум послав, брати/ взяти в розум (ум), брати/ взяти в голову (думати), братися за розум, брати в тямки, багато про себя думати, не довго думаючи, літати думками, жива думка, бистрий на розум, мати розум, при своєму розумі, жити своїм розумом, макітра розуму* [90/91].

Проаналізувавши контексти усної народної творчості, визначаємо ряд інших понять, які розкривають внутрішній світ людини, у значенні власне *розум*. Наприклад: *«Голова як казан, а розуму ні ложки»*, *«Під носом зійшло, а в голові не посіяно»*, *«Голова велика, а розуму мало»*, *«Голова кобиляча, а розум курячий»*, *«Нема в голові — нема і в гамані»*, *«Не дав Бог ума —*

найдеться сума», «Де розум не стає, там сила добуває», «Хоч і багатий будеш, а розуму не купиш», «З умом жить — тішитися, а без ума — вішатися» тощо.

Часто розум асоціюється з мудрістю, тому й кажуть: «**Мудрий**, якби всі розуми поїв» або «хто по кладці **мудро** ступає, той ся в болоті не купає»; «**Мудрий** безумному з дороги вступається»; «**Мудрий** не лізе під стіл»; «Не сивий **мудрий**, а старий»; «Борода не робить чоловіка **мудрим**»; «**Мудрий** не дасть за ніс водити»; «**Мудрим** ніхто не вродився»; «**Мудрий** голові досить два слова»; «Трапляється, що й **по мудрому** чорт кається».

Отже, концепт «розум» у контекстах усної народної творчості значно ширше окреслює внутрішній світ людини, позначаючи різні поняття. Також у значенні розуму зустрічаємо лексему мудрість. Здебільшого це відображено у фразеологізмах, прислів'ях та приказках.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.

Отже, проаналізувавши тексти художньої літератури та усну народну творчість, можемо зробити певні узагальнення та висновки.

У нашому дослідженні яскраво прослідковуються особливості використання концептів на позначення внутрішнього світу людини, її психологічно-емоційного стану, її поведінки. Зокрема, бачимо, що такими яскравими концептами в аналізованому матеріалі виступають концепти «серце», «душа», «розум» .

Дослідивши фольклорні тексти, тексти художньої літератури, зауважуємо, що концепти, які репрезентують внутрішній світ людини, виражаються здебільшого іменниками, або словосполученнями іменник+дієслово, іменник+прикметник.

У більшості випадків весь текст, його сюжетна лінія виступає засобом розкриття внутрішнього світу людини. Проте спостерігаємо певну відмінність у художніх текстах та в усній народній творчості. На відміну від авторських текстів, розкриття внутрішнього світу особистості в деяких жанрах усної народної творчості розкривається через зміст та розвиток сюжету. Тобто цілісний фольклорний текст є мовним засобом вираження внутрішнього світу героїв. Концепти «розум», «дух», «серце» через вчинки героїв, їх життя розкривають своє значення та символізують певні ознаки людини. На противагу фольклорним текстам, авторські твори наповнені різноманітними мовними засобами, що характеризують внутрішній світ

героїв, оскільки саме так автор найкраще розкриває образи, дії та вчинки персонажів, й впливає на ставлення до них читача.

РОЗДІЛ III. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Методика концептуального аналізу фразеологізмів на уроках української мови.

Особливу роль у вихованні сучасного школяра, у розвитку його вмінь та навичок, у формуванні особистості мають тексти шкільних підручників. Саме від їхнього наповнення напряду залежить духовно-моральний розвиток учня як потенційного носія культурної пам'яті нації та збереження національних ідей. Тому особливо значущими у шкільному курсі української мови є тексти, що викликають почуття гордості за свою країну, за свій народ, спонукають до позитивних емоцій, допомагають сформувати відповідне світосприйняття.

Для шкільного курсу вивчення української мови, дотримуючись соціокультурного підходу до навчання, важливим є впровадження когнітивної методики навчання, яка у своїй суті поєднує сукупність способів та засобів вивчення мовних одиниць для формування концептуальної та мовної картини світу, для створення певного образу в уяві кожного учня. Тому важливо у підручниках та на уроках української мови більшу увагу приділяти концептам української культури, мови, які допоможуть сформувати світогляд учнів.

Як відомо, джерелом не лише мовної, але й культурної інформації є фразеологізми, які за О.Селівановою, «репрезентують внутрішній рефлексивний досвід народу, його ціннісні орієнтації, колективне, позасвідоме» [72, с. 220].

Фразеологія української мови – надто важливий розділ мовознавчої науки й надто великий пласт мовних одиниць, аби можна було вповні його освоїти на тих кількох уроках, які для цього виділяє чинна шкільна програма. Тому саме вивчення учнями української фразеології в усьому розмаїтті представлених у ній одиниць, освоєння ними типології фразеологізмів, їхньої семантики і походження, вироблення вмінь розпізнавати і розуміти їх у контексті й доречно та правильно використовувати у власних висловлюваннях, будуть ефективними тільки за умов налагодження постійної й безперервної роботи з фразеологізмами на уроках мови та в позаурочний час.

Одне з найголовніших завдань шкільного курсу української мови полягає в глибокому та ґрунтовному оволодінні учнями фразеологічним багатством як стрижнем її самобутності, фундаментом буття і свідченням духовно-культурного й творчого потенціалу її носіїв.

Однією з провідних методичних форм роботи слід визнати систему тренувальних вправ і різнотипних творчих завдань з фразеології української літературної мови. Такі вправи й завдання мають охоплювати різні аспекти фразеології: тонкощі значення і подробиці походження, будову й особливості побутування, зв'язок із конкретним контекстом та лексико-фразеологічним фондом мови загалом, особливості використання в індивідуальному мовленні людини та загальнонаціональній мові тощо. Формулювання завдань слід спрямовувати на активне оволодіння школярами фразеологічними багатствами мови.

Традиційно окреслюють 2 групи вправ: *власне фразеологічні та комбіновані* [47, с.189].

Зупинимося детально на першому різновиді. За допомогою власне фразеологічних вправ визначається значення фразеологічної одиниці, її

ознаки, будова, явища полісемії, синонімії, антонімії і т. ін. Наприклад, у 5 класі:

Вправа „Є голова на плечах”: до поданих фразеологізмів доберіть із довідки усталені вирази з протилежним значенням, у дужках поясніть лексичне значення.

Зразок. Бити байдки (ледарювати) – гнути спину (працювати).

Тримати язик за зубами, на всіх парах, душа в душу, без сьомої клепки в голові, язик без кісток, хвіст бубликом тримати, хоч віником мети.
(Довідка. Як у воду опущений, мати голову на плечах, дерти горло, хоч відбавляй, води в рот набрав, як сонна муха, як кішка із собакою).

У 10 класі при вивченні теми «**Стилістичні засоби лексикології та фразеології**» варто зосередити увагу на засвоєнні основних груп фразеологічних одиниць, визначенні їх стилістичних функцій. Для цього можна використати такі вправи, як-от:

Розподільний диктант: розподіліть подані ФО у три стовпчики: фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення. Усно пояснити значення фразеологізмів.

Іншим різновидом вправ є *комбіновані*, при виконанні яких учням потрібні знання не лише з фразеології, але й з інших розділів програми. Досить широкі можливості використання фразеологізмів при вивченні морфології (6–7 класи), коли вже саме поняття «фразеологія» учням добре відоме. Так, при опрацюванні теми «Іменник» у 6-му класі можна запропонувати школярам виписати спочатку фразеологізми з іменниками – власними назвами, а потім – загальними; підкреслити фразеологізми з іменниками в однині однією лінією, а в множині – двома; визначити відмінок і відміну іменників тощо.

Важливу роль у системі роботи з вивчення фразеології має самостійна навчальна діяльність школярів (виконання творчих робіт у різних жанрах і стилях, підготовка повідомлень за результатами власного фразеологічного пошуку, доповідей, презентацій, проєктна діяльність тощо). Учителеві слід

практикувати активні форми роботи, які пробуджують думку учнів, спонукають їх до осмислення мовних явищ, передбачають вироблення в них умінь аналізувати, порівнювати, зіставляти мовні факти.

Одне з головних завдань – вироблення в школярів стійких навичок роботи з першоджерелами, насамперед з фразеологічними словниками й довідниками різних типів. Тож учителеві слід обов'язково передбачити ефективні форми вироблення у школярів відповідних умінь, пробудити потяг до постійного збагачення свого мовного досвіду.

На матеріалі художніх творів, передбачених програмою з літератури для 5-7 класів, варто розкрити пізнавальну цінність фразеологізмів та їх стилістичні функції: експресивну, оцінну, або мовної характеристики персонажа, створення гумористичних та сатиричних ефектів тощо. Так, в оповіданні Панаса Мирного «Морозенко» ці функції виконують фразеологізми: *налягає на ноги; волосся піднялось угору; серце як не вискочить; дух зупиняється в грудях*. А з казки І. Франка «Фарбований лис» фразеологічний словник поповниться 16 фразеологізмами: *не стало сили; заснув як по купелі; де не взявся; баньки витріщив; ні видано, ні чувано; дати драпака; судити по правді; робити порядки; мов у Бога за дверима; аж око в'януло*. Понад двадцять фразеологізмів уживає М. Коцюбинський у «Ялинці», значно менше їх в оповіданнях А. Тесленка «Школяр» та В.Винниченка «Федько-халамидник».

Безумовно, учитель проводить роботу з висловами як на уроці літератури, так і на уроках мови. На цьому етапі усвідомлюється тісний зв'язок між словом і фразеологізмом, відмінності між стійкими та вільними словосполученнями, пізнавальні особливості прислів'їв та приказок. І, як справедливо зауважує В. Мельничайко, робота з фразеологізмами сприятиме поглибленому розумінню лексичної системи мови [46, с.43].

Робота з фразеологізмами у школі не вичерпується лише матеріалом з української мови та літератури. Учителеві слід добирати матеріал з історії, іноземних мов, фізики, математики, географії, фізичної культури і спорту,

музики та образотворчого мистецтва. Важливо довести учням, що фразеологізми широко використовуються у природничих і точних науках. Завдяки цілісності, неподільності, стійкості та відтворюваності фразеологізми часто виступають у ролі термінів і наукових понять. Вони краще запам'ятовуються, швидше відтворюються в пам'яті, стають доступними для інших поколінь, забезпечують міжнаціональне розуміння. Крім того, фразеологізми-терміни нерідко стають загальноживаними і обслуговують повсякденне спілкування: *абсолютний нуль; наріжний камінь; хід конем тощо.*

Обмежитися лише навчальною роботою на уроках означає великою мірою знекровити пізнавальну й виховну діяльність учнів, увести її в тісні рамки одноманітності й загальнообов'язковості, тому позакласні заняття можуть поглибити знання, здобуті на уроках, підвищити інтерес в учнів до мови й літератури, а також розвинути творчі здібності школярів, створити емоційно-інтелектуальний філологічний фон у школі, виробити культуру наукової роботи.

Ще донедавна широкі теми типу «Гурток української мови» в останні роки поступаються більш конкретним і глибшим: «Цікава граматики», «Слово про слово», «Гурток культури мовлення». Широкими видаються навіть названі теми, у тому числі й «Цікава фразеологія», а тому й вона може бути звужена. Досвід учителів показує, що особливий інтерес викликають історико-етимологічні бесіди про окремі вирази. Пояснити «чому ми так говоримо?» неможливо без екскурсу у природу, етнографію, історію, культуру народу. Учитель звертається до мовно-життєвого досвіду школярів, активізує їх знання й з інших предметів – математики, географії, зоології. Такий гурток не може не бути також одночасно й гуртком літератури, бо вчитель щедро долучає до власне мовних фактів і уривки з художніх текстів, наводить літературні паралелі, апелює до автопортрета відомих письменників.

Отже, зміцнюються міжредметні зв'язки, підвищується загальна мовна культура учнів, зростає їх інтерес до вивчення української мови. Долається й ізольований підхід при усвідомленні окремих фактів, руйнуються перегородки між навчальними дисциплінами, адекватніше відбивається єдність матеріального і духовного світу.

Також у позакласній роботі вчитель може використовувати різні фразеологічні малюнки-жарти, так звану «Веселу фразеологію». Як відомо, фразеологізми виникають унаслідок метафоризації вільних словосполучень і закріплюються в процесі мовного вжитку. Однак із навчальною (і розважальною) метою можна йти і зворотним шляхом: від фразеологізму до вільного словосполучення (речення). «Весела фразеологія» якраз і ґрунтується на різних зіставленнях прямого і переносного планів словосполук.

Отже, як бачимо, позакласні заняття з фразеології поглиблюють знання, розвивають творчі здібності школярів, покращують культуру учнівського спілкування.

3.2. План-конспект заняття гуртка з української мови «Цікава фразеологія»

ТЕМА. Слідами цікавої фразеології

Мета:

- *ознайомити* учнів із джерелами, походженням фразеологізмів;
- *удосконалювати* вміння пояснювати зміст фразеологізмів відповідно до їх походження;
- *розвивати* навички користуватися фразеологічним словником;
- *виховувати* почуття гордості за вишуканість і багатство рідної мови, зацікавити її ресурсами.

Обладнання: мультимедійні засоби

ПЕРЕБІГ ЗАНЯТТЯ

I. З'ясування емоційної готовності до заняття

«Хвалько»

— Я сьогодні (який?) ..., бо ...

II. Актуалізація опорних знань

Хвилинка для кмітливих

Відгадай, що це...Запиши фразеологізми, визнач їх тип, поясни значення.

*Він може довести до Києва і далі; його можна нагострити, як ніж;
схожий він на лопату, особливо в балакучих.*

*Він коневі не товариш і дружній череді не страшний; скільки його не
годує, він усе в ліс дивиться; інколи буває в овечій шкурі; як його не бояться,
то в ліс краще не ходити.*

«Мозковий штурм»

- Які вам відомі джерела українських фразеологізмів?

(Є вислови, що виникли на власному ґрунті, і вислови, запозичені з різних мов у різні часи. Протягом віків осідали в мові найяскравіші за формою та найбагатші за змістом слова – з античних і біблійних легенд, з літописних переказів, з художньої літератури, з історичних та наукових джерел).

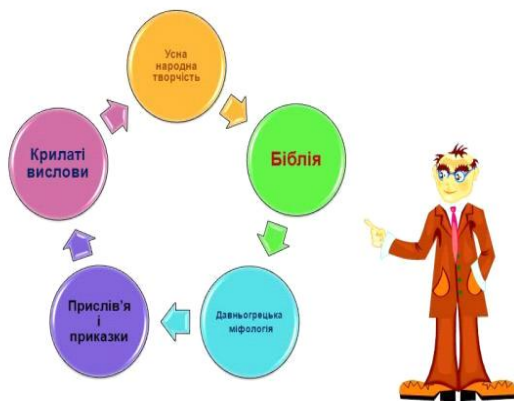
Висновок.

Джерела фразеології:

- Народна мудрість: *Виносити сміття з хати*
- Крилаті вислови (*І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь*).
- Вислови професійно-виробничого походження (*у своєму репертуарі*).
- Вислови біблійного походження (*терновий вінець; чаша терпіння*).
- Антична міфологія (*ахіллесова п'ята*)

Див. таблицю.

2) ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЇ



III. Оголошення теми заняття. Мотивація навчальної діяльності

Вступне слово

Джерела виникнення фразеологічних одиниць

Основним джерелом створення і поповнення фразеологічних одиниць є жива народна мова, з якої надходять у літературну влучні вирази, прислів'я, приказки, дотепи, жарти. Такі вислови пов'язані з обрядами, звичаями, побутом і характером народу: *дати гарбуза, піймати облизня, вусом не моргнути, теревені правити, крутиться на язичі, свиню підкласти, без задніх ніг, купувати kota у мішку.*

* Колективна робота з таблицею

«Джерела української фразеології»

	Джерела	Приклади
1.	З народних джерел	Водити за носа, теревені правити
2.	Прислів'я приказки	Любиш кататися - люби й санчата возити
3.	Фразеологізми біблійного походження	Хома невіруючий, терновий вінок
4.	Фразеологізми античної міфології	Прокрустове ложе, сізіфова праця

5.	Крилаті вислови	Бути чи не бути (Шекспір)
6.	З професійно - технічних висловів	З іншої опери, на ловця і звір біжить

IV. Тренувальні вправи

1. Творча робота. Скласти зв'язну розповідь «Джерела української фразеології», користуючись таблицею.

2. «Дослідження - аналіз»

Визначте джерела походження фразеологізмів.

А. Комар носа не підточить; знати собі ціну; лити воду на чужий млин; мати ґрунт під ногами; заварити кашу; легкий хліб; тав ловити; скатертю доріжка; закидати вудку; птиця високого польоту; альфа й омега.

Б. Вогонь в одязі слова. Не минайте ані титли, ніже тії коми. В сім'ї єдиній, в сім'ї вольній, новій. Смутно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись.

3. Розподільний диктант

Заповнити відповідні колонки. Пояснити фразеологізми, Скласти речення.

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

Ківи лиха. Ахіллесова п'ята . Ити на Голгофу. Як по нотах. Лінивому все ніколи. Авгієві стайні. Кров з молоком. Каїнова печать. Виходити на арену. Кожному мила своя сторона. З корабля на бал (О. Пушкін)

Групи займають місця за круглим столом.

- 1 група — дослідила актуальні проблеми сучасної української фразеології;
- 2 група — опрацювала українські джерела фразеологізмів, презентувала відеоролик «Фразеологізми в українських мультфільмах»;
- 3 група — підготувала повідомлення про запозичені фразеологізми, випустила бюлетень найуживаніших античних виразів;
- 4 група — дослідила крилаті вислови.

Виступи груп

V. Усвідомлення здобутих знань

1. Дослідження допитливих

Назвіть, з якої професії прийшли подані фразеологізми.

- Не святі горшки ліплять.*
- Міряти на свій аршин.*
- Створити зелену вулицю.*
- Намилити шию; під одну гребінку.*
- Видавати на-гора.*
- Грати першу скрипку; підвищувати тон.*
- Вставляти палки в колеса.*
- Прясти тонку; розмотати клубок.*
- Як нитка за голкою; білими нитками шито.*
- Куй залізо поки гаряче; брати в лещата.*
- Влучити в ціль; залишити поле бою; на два фронти.*
- Брати на буксир; кинути якір; викинути за борт.*

2. Творча мить

-Доберіть із різних джерел п'ять-шість фразеологізмів про мову й запишіть їх.

З'ясуйте, хто автор кожного з висловів:

- *Учітеся, брати мої, думайте, читайте...*
- *Усі жанри хороші, крім нудного.*
- *Я маю в серці те, що не вмирає...*
- *Найбільша розкіш на світі - це розкіш людського спілкування.*
- *Книги - морська глибина...*

(Вольтер, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, А. де Сент-Екзюпері)

3. Мовний експеримент

Ознайомтеся з поданим мовним матеріалом. Самостійно сформулюйте до нього завдання.

Стріляний горобець; згущувати фарби; ходити гоголем; зігнути у баранячий ріг; нести ахінею; без ножа різати; пиши пропало; носом вудити

*рибу; бий лихом об землю; хоч сядь та плач; ламати списи; умивати руки;
море по коліна.*

VI. Підсумок заняття

Я навчився...

Для себе я зробив (зробила) висновок, що..

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Отже, як бачимо, для формування духовно багаті особистості, справжнього громадянина своєї держави, поціновувача національних інтересів та безсмертної спадщини наших предків є широке використання на уроках української мови текстів з фразеологізмами. Для цього у пригоді нам можуть стати тексти художньої літератури, які вивчаються у шкільному курсі з української літератури та усна народна творчість як складова шкільного курсу.

Адже фразеологія української мови – надто важливий розділ мовознавчої науки й надто великий пласт мовних одиниць. Як відповідний складник у вивченні української мови для фразеології характерна яскравість, барвистість, емоційність, образність, і, безперечно, складність. Це зумовлено будовою й семантикою фразеологічних одиниць, їх своєрідним місцем у мовній системі та особливостями функціонування. Тому вивчення української фразеології в усьому розмаїтті представлених у ній одиниць, освоєння типології фразеологізмів, їхньої семантики і походження, вироблення вмінь розпізнавати і розуміти їх у контексті й доречно та правильно використовувати у власних висловлюваннях, будуть ефективними тільки за

умов налагодження постійної й безперервної роботи з фразеологізмами на як уроках мови, так і в позаурочний час.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, опрацювання значної частини теоретичного матеріалу, аналіз текстів художньої літератури та усної народної творчості дає змогу зробити певні висновки.

Мова народу сповнена певних специфічних рис, які притаманні тій чи іншій національності, та характеризується особливим світобаченням і сприйняттям світу різними етносами. Саме в цих національно-культурних концептах уособлюється розуміння особливостей мовної комунікації носіїв культури.

Мовна самосвідомість нації репрезентується в сукупності чотирьох компонентів «мова – словесність – культура – самосвідомість». А людина, яка є носієм концепту, представляє одночасно інтелектуальний потенціал етносу, історичні етапи становлення якого відображаються у мові.

У результаті аналізу сучасних методів дослідження лінгвокультурних концептів з'ясовано, що комплексне їх використання доцільне для найбільш достовірної побудови концепту. При цьому концепт має здатність накопичувати культурно-історичний досвід багатьох поколінь, що проявляється у мовній картині світу етносу.

Взагалі поняття «концепт» є досить складним, оскільки воно має велику кількість тлумачень. Проте, підтримуючи думку науковців, вважаємо, що концепт є лінгвокогнітивною одиницею, яка існує у свідомості людини та знаходить своє вираження в мові. Отже, концепт – це лінгвістичний термін, який служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів людської свідомості, оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, відображеної в людській психіці.

Під концептуальними мовними одиницями розуміємо сукупність методів прийомів, що мають на меті здійснення аналізу концептів як когнітивних одиниць мовної картини світу, моделювання їх структури (часто у вигляді схеми, яка репрезентує ядро досліджуваного концепту), виділення інформаційно-поняттєвого та інтерпретаційного полів, представлених концептуальними ознаками концепту, а також встановлення зв'язків з іншими концептами.

З'ясовано, що внутрішній світ людини – сукупність «абстрактних національно-специфічних мовних концептів».

Взявши за основу зібраний матеріал, виділяємо такі основні концепти, що яскраво репрезентують внутрішній світ людини: «серце», «розум», «дух», «душа». Зауважуємо, що для авторських текстів та усної народної творчості співвідношення вживання тих чи інших концептів відрізняється – в одних текстах вони репрезентуються більшою мірою, ніж в інших.

Під час дослідження художніх творів та текстів усної народної творчості звертаємо увагу на відмінність репрезентації в них внутрішнього світу людини. У художніх текстах концепти «серце», «розум», «дух», «душа», у більшості випадків, використовують слова-номінанти *серце, розум, дух, душа* у різних відмінкових варіаціях («*Серце почуло якесь лихо; перед очима вже стояла біда...*»).

На відміну від авторських текстів, розкриття внутрішнього світу особистості в деяких жанрах усної народної творчості розкривається через зміст та розвиток сюжету. При цьому фольклорні тексти мають більш

розширені концептні поля виділених нами концептів. Зокрема концепти «розум», «дух», «серце» розкриваються через вчинки героїв. При цьому їх життя та вчинки охарактеризувати одним словом чи реченням неможливо. Тобто вони номінуються не просто словами-номінантами, а здебільшого весь твір, його побудова, сюжетна розв'язка і є уособленням концептного поля, розділити яке не можна.

Тому можна зробити висновок, що саме цілісний фольклорний текст є мовним засобом вираження внутрішнього світу героїв. На противагу фольклорним текстам, авторські твори наповнені різноманітними мовними засобами, що характеризують внутрішній світ героїв, оскільки саме так автор найкраще розкриває образи, дії та вчинки персонажів, та впливає на ставлення до них читача. Рідше номінантами концептів, що стосуються характеристики внутрішнього світу людини, є фразеологізми та фразеологічні сполуки, крилаті вислови, що є повноцінними концептами та можуть вживатися поза контекстом. Дуже часто фразеологізми з фольклору вживаються в авторських текстах, для надання емоційного забарвлення твору. Крім того, в фольклорних текстах (думах, піснях, баладах) найчастіше концепти «серце», «розум», «дух» та «душа», що є основою нашого дослідження, репрезентовано в розвитку сюжетної лінії твору, тобто весь твір і є репрезентантом певного окремого концепту, або їх сукупності.

За результатами дослідження виділяємо такі когнітивні ознаки виділених концептів:

- концепт «серце» має вісім основних когнітивних ознак: відображення радості, тривоги, щастя, спокою, орган збереження почуттів, відображення когнітивного протиставлення «життя-смерть», «людина-серце»;
- концепт «розум» має чотири основні когнітивні ознаки: засіб сприйняття світу, інтелектуальних здібностей, мисленнєвого процесу, відображення дійсності;

- концепт «душа/дух» має сім основних когнітивних ознак: вічний нематеріальний орган, супутник тіла людини, відчуття і почуття, «людина-душа», орган фізичних та моральних здібностей, орган життєвого циклу.

Методом компонентного аналізу було виявлено спільні і відмінні риси в структурі, способі вираження та функціонування кожного з концептів у різних видах творчості. Співвіднесено морфологічне вираження концептуальних одиниць та доведено, що в художніх текстах концепти репрезентовані сполученням «іменник+прикметник» або «іменник+дієслово», а в текстах усної народної творчості ця сама група досліджуваних одиниць репрезентована в більшій мірі фраземами, фразеологічними сполуками та крилатими висловами.

В останньому розділі роботи проведено аналіз чинних програм шкільного курсу української мови, окреслено їх визначальні риси, проведено порівнювання їх за лексичними ознаками до слова, визначено методичні принципи їх відбору. У цьому ж розділі доведено функціонування концептуальних мовних одиниць в фразеологічній структурі мови та визначено рівень їх вивченості в шкільній програмі. Вважаємо, що основними методичними принципами відбору фразеологізмів є 1) ступінь засвоєння учнями фразеологізмів; 2) доступність фразеологізмів для розуміння їх школярами; 3) наявність фразеологізмів у творах, рекомендованих для позакласного читання; 4) виховна вага фразеологізмів.

Проведене нами дослідження підтвердило неоднозначність поняття «концепт», його поліфункціональність та семантичну наповненість. Оскільки наша робота стала мовознавчою працею, яка присвячена репрезентації внутрішнього світу людини за допомогою концепту, а також його представлення у різних жанрах літератури, то можемо зауважити, що на сьогоднішній день ця тема залишається актуальною та маловивченою, а наше дослідження може слугувати підґрунтям майбутніх мовознавчих праць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека: 2 изд. испр. Москва, 1999. 896с.
2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская речь. Новая серия. Л.: Ленинградское отделение, 1928, Вып. 2. 84 с.
URL: https://www.lhachev.ru/pic/site/files/fulltext/pazdumia_o_ros/026.pdf
(дата звернення: 17.03.2021)
3. Бабенко Л.Г., Васильев И.Е., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста: учебник для вузов по спец. «Филология». Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. 493 с.
4. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание.* Воронежский государственный университет, 2001. С. 52–57.
5. Багацька О. В. Принципи аналізу мовного втілення концепту рівновага: монографія. Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. С. О. Швачко. Суми : Сумський державний університет, 2015. 214 с.

6. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов . Пер. с англ. А.Д. Шмелёва. М.: Языки славянской культуры, 2001. 288с.
7. Венжинович Н. Ф. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови. Українська мова, №2, 2010. С.33–43.URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37703/04-Venzhynovych.pdf?sequence=1> (дата звернення : 13.05.21)
8. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты. Известия РАН. Серия “Литетатура и язык”, 2001, Т. 60, № 6. С. 47–58.
9. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз сб. науч. трудов. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. Воронеж, 2002. С. 79–95.
10. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. Харківський державний педагогічний ун.–тет ім. Г. Сковороди. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75094/09-Goloborodko.pdf?sequence=1> (дата звернення : 14.07.21)
11. Гумений В. В. Концепт «совість» у німецькому мовному просторі. Молодий вчений: Філологічні науки. №1, 2018. С. 205–210. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/1/49.pdf> (дата звернення : 26.04.2021)
12. Давиденко І. Концепт «дух» як репрезентант внутрішнього світу людини. Українська мова, 2012. № 4. С. 100–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2012_4_11 (дата звернення : 26.04.2021)
13. Давиденко І. Ю. Концептосфера «внутрішній світ людини» в мовній картині світу українців: Автореф. дис...канд.. філол. наук. К., 2011. 20с.
14. Демьянков В.З. Семантические роли и образы языка. Язык о языке. Сб. ст. под ред. Н.Д. Арутюновой. М., 2000. С.193–270.
15. Енциклопедичний словник символів культури України/ за заг. ред.: В. П. Коцур та ін. Вид. 5-те, допов. і випр. Корсунь-Шевченківський: Вид. В.М. Гавришенко, 2015. 911с.

- URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotsur_Viktor/Entsyklopedychnyi_slovnnyk_symvoliv_kultury_Ukrainy.pdf (дата звернення: 21.09.21)
- 16.Єфименко О.Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: дис...канд.філол. наук:10.02.01. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2005. 266 с.
 17. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра,2006. 703 с.
 - 18.Жайворонок В. В.Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018. 760 с.
 - 19.Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. Культура народів Причорномор'я. №32, 2002. с.51-52.
 - 20.Жайворонок В.В. Символіка імені в контексті етнокультури. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського Національного лінгвістичного університету. LINGUAPAX–VIII: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія, 2001. Вип. 5. Київ: Видавничий центр КНЛУ. С. 106–115.
 - 21.Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика. Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закл. К. : Довіра, 2007. 262 с.
 - 22.Заньковська Г. Д. Методи дослідження концептів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. №19 (т.2), 2015. 227 с.
 - 23.Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
 - 24.Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: культурные концепты. Волгоград– Архангельск, 1996. с. 166–205

25. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И. А. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001. с. 77
26. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Гнозис, 2004. 476 с.
27. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 352с.
28. Колодій М. Проблеми дослідження концепту у сучасній етнолінгвістиці. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. №27. Київ, 2013. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/7957-19892-1-PB.pdf> (дата звернення : 16.07.21)
29. Компоненти концепту «кохання» в англійській мові. URL: https://knowledge.allbest.ru/languages/2c0a65635a2ad78a5c43b88521316c27_0.html (дата звернення: 08.11.2021)
30. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Київ-Івано-Франківськ, 2004, Плай. 248 с.
31. Костенко Л. Маруся Чурай: історичний роман у віршах, 1979. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1042> (дата звернення : 19.10.2021)
32. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 245 с.
33. Крючкова Н.В. Методы изучения концептов. *Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы:* / Под общ. ред. К.Р.Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. с. 271–272.
34. Кубрякова Е.С. Концепт// Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1999. С.143

- 35.Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов . М.: 1996. 245 с.
- 36.Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. М.: Едиториал УРСС, 2004. 272 с.
- 37.Куліш П. Чорна Рада: Хроніка 1663 року. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2018. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1084> (дата звернення : 12.08.21)
- 38.Лазанська Т. І. Мирний Панас. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. 784 с.
39. Левицький В.В. Типи вибірок і типи шкал у лінгвістичних дослідженнях. Науковий вісник Чернів. ун-ту. Чернівці, 2004. Вип. 206–207: Германська філологія. с. 43–54.
- 40.Лихачев Д. С. Концептофера русского языка. Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Academia, 1997. С. 267-269 URL: <https://www.twirpx.com/file/1635645/> (дата звернення: 26.04.21)
41. Літяга В. Поняття «концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка: іноземна філологія. № 1 (46). Київ, 2013 С. 48–50.
URL: [file:///C:/Users/1/Downloads/VKNU_If_2013_1_15%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/VKNU_If_2013_1_15%20(1).pdf) (дата звернення: 28.04.21)
- 42.Марко Вовчок. Народні оповідання. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6737> (дата звернення : 15.08.21)
- 43.Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2009. № 837. С. 14–18.
- 44.Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие . 5-е изд. М.: Флинта: Наука, 2011. 296 с.

45. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208с. URL: <http://www.helpforlinguist.narod.ru/200110N0057/MaslovaVA.html> (дата звернення : 10.04.21)
46. Мельничайко В.Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі // Мовознавство і школа. К., 1981. С.43
47. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах: підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.
48. Мирний П. Хіба режуть воли, як ясла повні?: роман з нар. життя. Харків: Фоліо, 2005. 349 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=983> (дата звернення : 29.09.21)
49. Михальчук И.П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие «закон»). *ИАН СЛЯ*. № 4. Т. 56, 1997. С. 29–39.
50. Мишанич С.В. Система жанрів в українському фольклорі. Українознавство: Посібник. К.: Зодіак – Еко, 1994. С.263 - 276.
51. Місінкевич О. Концепт культури як одиниця ментальної інформації у мовній картині світу. Наукові виклади: Серія «Мовознавство». №1, 2014 URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Mandriv_2014_1_11.pdf (дата звернення: 17.07.21)
52. Неретина С.С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Абеяра. М.: Лабиринт, 1999. 216 с.
53. Огар А. Лінгвалізація концепту небо в українському поетичному дискурсі другої половини ХХ століття. [Мовознавчий вісник](#), Черкаси: Брама ,2010. Вип. 10. С. 304-307.
54. Огар А. Суперечливі аспекти поняття «концепт» Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць . Дрогобич , 2013. Вип. 32.

- С. 242–252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2013_32_20 (дата звернення :12.10.21)
55. Пальчевська О. С. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси: дис... канд. філол. наук: 10.02.15. Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. [рукопис]. URL: <http://www.disslib.org/kontsept-shljakh-v-anhliyskiy-frantsuzkiy-ta-ukrayinskiy-movakh-linhvokohnityvnyi-ta.html> (дата звернення: 23.04.2021)
56. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта «обман» (на материале английского и русского языков): автореф. дисс. на соиск учен. степ. канд. филол. наук. Волгоград, 1999. 236 с.
57. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение. М. : Флинта, Наука, 2011. 176 с.
58. Пименова М. В. Колесов В. В. Методика исследования концептов. Введение в концептологию. 2-е изд., стер. М.: Флинта, 2016. 248 с.
59. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований. Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. М.: Гнозис, 2007. С.15–19.
URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Antologija_konceptov/Antologia_1.pdf (дата звернення 23.04.21)
60. Пименова М. В. Предисловие . Введение в когнитивную лингвистику / под ред. М. В. Пименовой. Вып.4. Кемерово, 2004 С. 4–6.
61. Пименова М. В.. Колесов В. В. Теория концептуальных исследований. Введение в концептологию. 2-е изд., стер. М.: Флинта, 2016. С.123–143.
62. Полиця Т. Д. Концептосфера внутрішнього світу людини: концепт «думка». *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки*, 2013. Кн. 1. С.234-240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_1_47. (дата звернення: 23.04.21)

63. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. Воронеж: Истоки, 2007. 61 с.
64. Постовалова В.Л. Картина мира в жизнедеятельности человека. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. 29с.
65. Полюжин М. Поняття концепт та його структура : Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Луцьк : Вид-во СХУ ім. Лесі Українки , 2015. № 4. С.212–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_43 (дата звернення : 01.05.21)
66. Приходько, А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр , 2008. 332 с.
67. Ревуцький Д. Українські думи та історичні пісні. Київ: Видання товариства «Час», 1991. 300 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=456> & <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=456> (дата звернення : 10.08.21)
68. Розвод Е. Методи дослідження лінгвокультурних об'єктів. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Когнітивна лінгвістика. Луцьк. №4, 2015. С.93 -94.
69. Ржевська Д. Концепт у когнітивній лінгвістиці (на прикладі ономатопоетичної лексики). Київ: Вип. 21. т. 2, 2018. С. 59 – 60
70. Сегал Н.А. Концепт счастье в русском и китайском языках (из опыта проведения ассоциативного эксперимента). Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Филология», 2005. Т. 18 (57). № 1. С. 165-169
71. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.

- 72.Селіванова О. А. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ-Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
- 73.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрямки та проблеми. Київ-Полтава: Довкілля, 2008. 711 с.
- 74.Скаб М. Сакральні концепти в творах діаспори. *Чернівецький нац. ун.-тет ім. Ю. Федьковича*, 2010. с. 1-9. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/1635175942405127.pdf> (дата звернення : 12.10.21)
- 75.Скаб М. Концепт ДУША у творчості Юрія Федьковича. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці, 2005. Вип. 274–275. – С. 255–259
- 76.Словник іншомовних слів / за ред. О.С.Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
- 77.Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. Київ : Наук. Думка, 1971. Т.2. 550 с.
- 78.Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. Київ : Наук. Думка, 1975. Т.6. 832 с.
- 79.Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. Київ : Наук. Думка, 1976. Т.7. 723 с.
80. Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. Київ : Наук. Думка, 1977. Т.8. 927 с.
81. Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. Київ : Наук. Думка, 1978. Т.9. 916с.
- 82.Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. Думка, 2003. 786 с.
- 83.Слышкин Г. Г. Лигнвокультурный концепт как системное образование. Воронеж, 2004. №1. С. 29–34.
- 84.Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур : Автореферат. Київ, 2004. 16 с.

85. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Москва: Школа: «Языки русской культуры», 1997. С. 41
86. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. Москва, 2004. с. 42-67.
87. Сусов А.А. Сусов И.П. Размышления о концептах. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. №726. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 49. Харків, 2006. С. 14–20.
88. Сухорольська С. М. Федоренко О. І. Методи лінгвістичних досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів: Інтеллект-Захід, 2009. 348 с.
89. Телия В. Большой фразеологический словарь русского языка. М.: АСТ–Пресс Книга, 2009. 784 с.
90. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
91. Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу. Упорядкування, передмова, післяслово, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука; Малюнки Б. Михайлова. К.: Веселка, 2003. 247с.
92. Українські народні думи. У 5 т. – Т. 1. Думи раннього козацького періоду / [упоряд.: М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії) ; передмови: М. К. Дмитренка, С. Й. Грици ; статті, коментарі, примітки Г. В. Довженок, А. Ю. Ясенчук, Т. М. Шевчук, О. І. Шалак, Н. М. Пазяк, І. І. Кімакович ; за заг. ред. М. К. Дмитренка, С. Й. Грици ; відп. ред. Г. А. Скрипник]. К.: ІМФЕ НАН України, 2009. 856 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-5415-2/978-966-02-5415-2.pdf> (дата звернення : 04.10.21)
93. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге,

- випр. і допов. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
94. Українські приказки, прислів'я, і таке інше : зб. О. В. Марковича і др. / Номис.–Санкт-Петербург: В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 303 с. 93.
95. Учайкина Е.Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонській картині мира: концептуалізація і категоризація. Владивосток, 2005. 197 с.
96. Філіпчук М. В. Концептуальна картина світу народних обрядовій. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. - 2016. - Вип. 10(3). - С. 185-190. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10\(3\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10(3)_36). (Дата звернення: 25.07.21).
97. Фразеологічний словник української мови/ АН України, Ін-т укр. мови ; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Кн. 1. Київ: Наук. думка, 1993, 528 с.
98. Фразеологічний словник української мови/ АН України, Ін-т укр. мови. Кн. 2. Київ: Наук. думка, 1993 , с. 529–980.
99. Цьмух О. Поняття "концепт" у сучасному лінгвістичному дискурсі . Лінгвістичні студії , 2011. Вип. 22. С.326-330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_67 (дата звернення : 12.10.21)
100. Широков В. А., Шевченко Л. Л. Дослідження концептів у сучасній лінгвістиці та системна концептографія. Київ, 2011 URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Nchnpu_10_2011_8_83.pdf (дата звернення : 08.05.21)
101. Чернейко Л.О. Концепты жизнь и смерть как фрагменты русской языковой картины мира . Филологические науки. №5, 2001. С. 50-59.